

Renata Zawistowska

Zespół Szkół Ogólnokształcących Mistrzostwa Sportowego w Krakowie

Przyłączenie do Austrii po I wojnie światowej części Węgier Zachodnich – utworzenie Burgenlandu

Zarys treści: Granica węgiersko-austriacka ukształtowana około 1140 r. przebiegała przez obszar, na którym stykały się wschodnie obniżenie Alp, zachodnie krańce Niziny Panońskiej i całej Kotliny Karpackiej. Przylegający do granicy obszar Węgrzy nazywali Őrvidék, Chorwaci – Gradišće, a Niemcy – Burgenland. Znaczny odsetek zachodnich części czterech przygranicznych komitatów węgierskich stanowiła ludność niemiecka i słowiańska, szczególnie Chorwaci. Konferencja pokojowa w Paryżu w 1919 r. odrzuciła ambitne plany czeskie przekształcenia tego obszaru w „słowiański korytarz”. Zwycięskie mocarstwa Ententy podjęły natomiast decyzję wyrażoną w traktacie podpisanym w Saint Germain i potwierdzoną w traktacie podpisanym w Trianon o przyznaniu Austrii zachodnich powiatów węgierskich. Protesty węgierskie przeciwko tej decyzji wyraziły się m.in. w podjęciu walki zbrojnej przez ludność węgierską zamieszkałą na terenach przyznaczonych Austrii. Przy życzliwym dla Węgrów pośrednictwie Włoch zapadła decyzja o przeprowadzeniu referendum w regionie Sopronu. Dzięki korzystnemu dla Węgrów wynikowi referendum region Sopronu pozostał w granicach państwa węgierskiego. Po wytyczeniu granicy w terenie w latach 1922-1923 została ona zatwierdzona w 1924 r. Na odebranych Węgrom obszarze powstał odrębny kraj związkowy Austrii – Burgenland.

Słowa kluczowe: Burgenland, „Czeski korytarz” do Jugosławii, konferencja pokojowa w Paryżu, traktat z Saint Germain (1919) i Trianon (1920), Zachodnie Powstanie Węgierskie w 1921, Sopron – plebiscyt, ustalenie granicy austriacko-węgierskiej (1922/23).

Keywords: Burgenland, „Czech Passage” to Yugoslavia, the Paris Peace Conference, Treaty of Saint Germain (1919) and Trianon (1920), setting the position of the Austro-Hungarian boarder, uprising in West-Hungary in 1921, Sopron – the plebiscite, the formation of the Austro-Hungarian boarder (1922/23).

Odebranie Węgrom i przyznanie Austrii po I wojnie światowej części przygranicznych komitatów tworzących do tego czasu Węgry Zachodnie (węg. Nyugatmagyarország,

niem. Westungarn) miało szczególną wymowę zarówno w kontekście naturalnego historycznego procesu rozpadu wielonarodowego Królestwa Węgierskiego, jak i w sytuacji bezkompromisowego okrawania przez wszystkich sąsiadów terytorium narodowego państwa węgierskiego i włączania w swoje granice miejscowości, a nawet całych regionów zamieszkałych w większości przez autochtoniczną ludność węgierską.

Wiele kwestii ogólnych wiążących się z omawianym tematem wzmiankowałam w poprzednich moich publikacjach¹. Przedstawiłam w nich kształtowanie się granic narodowego państwa węgierskiego z jego słowiańskimi sąsiadami. Kolejność prezentowania problemów nie była przypadkowa, podobnie jak założenie o poszukiwaniu i akcentowaniu argumentów uzasadniających historyczne racje tych narodów i państw. Obecna publikacja stanowi zamknięcie tego cyklu, pozwalając, a nawet obligując do innego rozłożenia akcentów w interpretacji, co zasygnalizowały już sformułowania w pierwszym akapicie.

Granica z Austrią to jedyny odcinek granic Węgier mający potrójne znaczenie. Wyzaczał on granicę Węgier jako kraju, Węgier jako monarchii (Korony św. Stefana, Królestwa Węgierskiego) i Węgier jako narodowego państwa², którego wprowadzie prawnie do końca I wojny światowej nie było, ale ukształtowało się ono razem z innymi państwami powstałymi w wyniku naturalnego rozpadu wielonarodowego Królestwa Węgierskiego po zakończeniu wojny w listopadzie 1918 roku.

Granica austriacko-węgierska przebiegała przez obszar będący zawsze naturalnym korytarzem komunikacyjnym (około 200 km długim i około 80 km szerokim) na styku zachodnich krańców Niziny Panońskiej i całej Kotliny Karpackiej ze wschodnim obniżeniem Alp. Łączył on i jednocześnie oddzielał Europę Zachodnią i Środkową, a także jej część północną i południową. Środkowy odcinek granicy między Jeziorem Nezyderskim a Wiedniem od Katzersdorfu do Leithaprodersdorfu wyznaczała rzeka Litawa. Linia graniczna przebiegająca od Dunaju naprzeciwko Bratysławy na północy, dalej wzdłuż Litawy, a na południu Mury, była wewnętrzną granicą dwóch części wspólnej austriacko-węgierskiej monarchii: jej części austriackiej (Przedlitawii) i Królestwa Węgier (Zalitawii). Granica między zachodnimi komitatami węgierskimi a Dolną Austrią i Styrią miała wówczas bardziej administracyjny niż międzypaństwowy charakter.

Ukształtowanie powierzchni całego obszaru byłych Węgier Zachodnich można scharakteryzować, przyjmując kryteria wzajemnie uzupełniających się układów: południkowego i równoleżnikowego. W układzie południkowym można wyodrębnić dwa pasy: zachodni, pokryty niewysokimi górami i wzgórzami oraz wschodni, bardziej

1 R. Zawistowska, *Kwestia węgierskiej mniejszości narodowej w Słowacji w latach 1945-1948*, Warszawa 2010; *eadem*, *Prekmurje – oderwanie od Węgier i przyłączenie do Słowenii (1919-1920)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, IH PAN w Warszawie, t. XLVII, 2012, s. 49-75; *eadem*, *Ustalenie granicy Węgier z Chorwacją i Serbią po I wojnie światowej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, IH PAN w Warszawie, t. XLVIII, 2013, s. 157-181.

2 Używane jest też określenie: Węgry właściwe.

równinny³. W układzie równoleżnikowym cały obszar można podzielić na trzy części: północną, środkową i południową. Północna część równinna, nisko położona, ciepła i sucha między Dunajem, naprzeciwko Bratysławy a bezodpływowym Jeziolem Nezyderskim od południowej strony, jest zamknięta przez pasma wzgórz i niewysokie Góry Sopronskie (hu. Soproni-hegység, de. Ödenburger Gebirge)⁴. Obok w Dolnej Austrii leżą Rosaliengebirge (hu. Rozalia hegység, hr. Gorje Rozalija) z najwyższym szczytem Rosalienkapelle (748 m n.p.m.). Na zachód od Jeziora Nezyderskiego ciągną się długie na 35 i szerokie na 5-7 km Góry Litawskie. Pod względem geograficznym stanowią one najdalej na wschód wysunięte pasmo Centralnych Alp Wschodnich, oddzielają Kotlinę Wiedeńską od Niziny Panońskiej i są uważane za pomost między Alpami i Karpatami, co uzasadniają także argumenty geologiczne⁵. Środkowa część całego obszaru na zachodzie pokryta jest wzgórzami, a w centrum z miastem Sopron i na wschodzie jest bardziej równinna i tam rozwija się intensywnie rolnictwo, sadownictwo i uprawa winorośli. Podobnie jest ukształtowana powierzchnia w południowej części styku obniżenia alpejskiego i Niziny Panońskiej. Południową granicę Dolnej Austrii wyznaczają Landseer Berge, stanowiące w całości naturalny park (Der Naturpark Landseer Berge)⁶. Na południowy wschód od Landseer Berge po austriackiej stronie leżą Bernsteiner Gebirge lub Bernsteiner Hügelland, a na południowy wschód od nich na pograniczu austriacko-węgierskim już na Nizinie Panońskiej – Günser Gebirge lub Günser Bergland (hu. Kőszegi-hegység) z najwyższym szczytem całego węgierskiego Transdanubia i pogranicza austriacko-węgierskiego Az Írott-kő (de. Geschriebenstein)⁷. Zachodnią granicę południowej części całego obszaru wyznacza Pogórze Styryjskie.

Cały obszar, nie tworząc jednej wyodrębnionej krainy geograficznej ani obejmującej jego całość krainy historycznej spełniał bardzo ważną strategiczną rolę w wymiarze europejskim.

Był i jest to obszar:

1. Położony na styku niskich pasm alpejskich i Kotliny Panońskiej – na zachodzie poprzecinany i urozmaicony niewysokimi górami i wzgórzami, a na wschodzie w większości nizinny, równinny i urodzajny.
2. Mający przechodni, komunikacyjny i graniczny charakter o znaczeniu europejskim.

3 Obszar, na którym obniżenie Alp Wschodnich styka się z Niziną Panońską, Węgrzy określają również nazwą Alpokajla i w rozważaniach geograficznych traktują jako odrębny mikroregion analizowany w węższym i szerszym znaczeniu. Vide: *Magyarország kistájainak katasztere*, Második, átdolgozott és bővített kiadás, ed. Z. Dövényi, Budapest 2010, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.

4 Najwyższy szczyt Gór Sopronskich w Austrii Brenntenegel wznosi się na 606 m n.p.m., a po stronie węgierskiej Magas-bérc ma 557 m wysokości.

5 Najwyższym szczytem tych gór jest Sonnerberg wznoszący się na 484 m. Jego zbocze od strony Jeziora Nezyderskiego pokryte jest winnicami. Vide: B. Krizsanits, M. Horvath, *Das Leithagebirge, Grenze und Verbindung*, Bibliothek der Provinz 2012.

6 Największą atrakcją Naturalnego Parku Gór Landseer są odkryte resztki dużej osady celtyckiej, w której wiernie zrekonstruowano z materiałów i przy użyciu narzędzi z tamtej epoki domki mieszkających tam Celtów.

7 Opracowania austriackie wymieniają 884 m jego wysokości, a węgierskie 882 lub 883. Stoi na nim pamiątkowy kamień z 1922 roku i wieża widokowa.

3. Mający styczny charakter pod względem demograficznym i kulturowym.
4. Przez wiele wieków będący bardzo ważnym strategicznym rejonem pod względem militarnym.

Z przeszłości pogranicza austriacko-węgierskiego

W starożytności tereny alpejskiego wschodniego obniżenia zasiedlali Celtowie, a po opanowaniu Panonii przez Rzymian w miejscu, gdzie Węgrzy po wielu wiekach zbudowali w pobliżu Dunaju zamek Mosonmagyaróvár, znajdował się rzymski obóz wojskowy o nazwie Ad Flexum.

W okresie wielkiej wędrówki ludów przez korytarz na styku obniżenia alpejskiego i Niziny Panońskiej przemieszczały się plemiona germańskie, a następnie jeszcze liczniejsze słowiańskie. Pierwszymi plemionami słowiańskimi, które przemierzyły ten korytarz, byli Karantanie, przodkowie Słoweńców. Wyruszyli oni z Moraw i Słowacji.

Z terenów położonych na północ od Karpat (obecnie Polski i Ukrainy), korzystając z powstania Samona, zabezpieczającego ich przed Awarami, przenieśli się wzmiankowanym korytarzem plemiona „Białych Chorwatów”⁸. Wiele danych wskazuje, że niektóre z rodów Chorwatów podejmowały decyzję pozostania na stałe w Czechach, na zachodnich krańcach Niziny Panońskiej i u podnóża Alp, nie wędrując dalej razem ze wszystkimi plemionami aż nad Adriatyk.

Po opuszczeniu Niziny Panońskiej przez Awarów na początku IX wieku powstało na tym obszarze słowiańskie księstwo Górna Panonia, będące przedmiotem rywalizacji między położoną na południowy zachód Karantanią, już wówczas zwasalizowaną przez Bawarię, a Księstwem Wielkomorawskim.

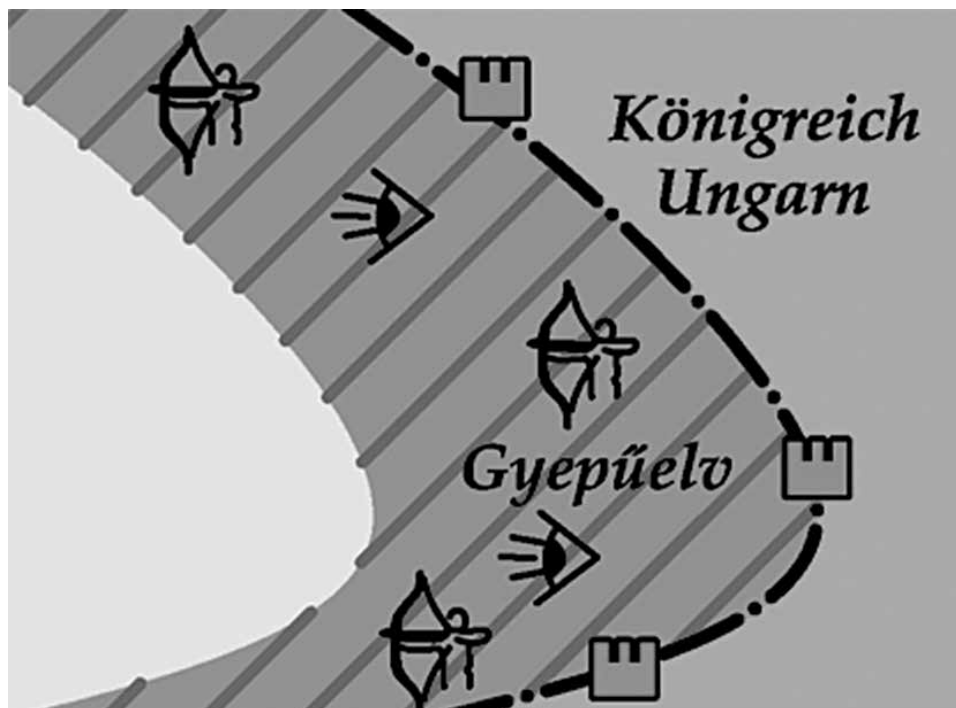
Około 900 roku obszar ten – aż po zachodnie krańce Niziny Panońskiej i wschodnie początki obniżenia alpejskiego – zajęli Węgrzy i przekształcili go w zasadniczą część służącego przez wieki umocnionego regionu obronnego zachodniej granicy swojego państwa. Szczególnego znaczenia granica ta nabrała po klęsce nad rzeką Lech w 955 roku. Można uznać, że w zasadzie stała granica między Królestwem Węgierskim a Austrią (wówczas była to Marchia Wschodnia) ukształtowała się około 1140 roku i przetrwała ponad osiem wieków, chociaż dochodziło do walk niemiecko-węgierskich o jej przebieg. Tylko jednak na krótko w 1459 roku pograniczny sporny teren został włączony do Austrii, ale już w 1462 roku Marcin Korwin odzyskał go dla Węgrów.

Tereny położone na wschód od ukształtowanej wówczas granicy stanowiły w średniowieczu najważniejsze zachodnie Gyepű Królestwa Węgierskiego, czyli przygraniczny system obronny nazywany Gyepűelv⁹.

⁸ Interesujące są na ten temat rozważania bułgarskiego historyka. *Vide*: Иван Танев Иванов, Общи страници в ранната история на родствените Прахървати и Прабългари. Страница за прабългарите. Език, произход, история и религия в статии, книги и музика, <http://www.protocol-bulgarians.com/Statii> [dostęp 29.06.2014].

⁹ K. Tagányi, *Gyepű és Gyepűelve*, „Magyar Nyelv”, Budapest, évfolyam (rok) 1913 nr 9, s. 98-104; J. L. Somogyi, *Die burgenländischen Magyaren in geographischer Sicht*, Phil. Diss., Graz 1966; H. Göckenjan,

Szkic 1. Schemat węgierskiego systemu umocnień (Gyepűelv) i straży granicznej (Őrvidék) w średniowieczu (od X do połowy XIII wieku) od strony zachodniej Królestwa Węgierskiego.

Źródło: Deutsch: Gyepűsystem. 6 November 2010. Own work. Alte Bilder. I, the copyright holder of this work, release this work into the public domain. This applies worldwide, <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gyepű.jpg> [dostęp 7.08.2014]

Chorwaci używali określenia Gradišće, Słowenicy – Gradiščanska, a w dialekcie prekmurskim – Gradišče. Niemieckim odpowiednikiem tych określeń był Burgenland. Południowa flanka węgierskiego zachodniego Gyepűelv znajdowała się w dorzeczu Raby i lewym dorzeczu Mury. W systemie obronnym na wschód od Mury były uwzględnione m.in. lasy, bagna i tereny zalewowe¹⁰. Główna wewnętrzna linia obronna zamków w systemie zachodniego węgierskiego Gyepűelv znajdowała się nad rzeką Rabą.

Współcześni węgierscy mieszkańcy pogranicza austriacko-węgierskiego uważani są w znacznym procencie za potomków strażników granicznych (gyepűőrök)¹¹.

Hilfsvölker Und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn, Wiesbaden 1972; E. Marosi, *Burgen im österreichisch-ungarischen Grenzraum*, Eisenstadt 1990.

¹⁰ K. Tagányi, *op. cit.*, s. 145-152.

¹¹ M. Gábor, A. Major, *Kik vagyok ti, gyepűőrök? – A burgenlandi magyarság vasfüggönyei*, rész (część) 1: M. Gábor, *Pápabb a pápánál*, 8.03.2010, http://mno.hu/migr_1834/papabb_a_papanal-252892, rész (cz.) 2: M. Gábor, A. Major, *Óperenciás-mocsár*, 16.03.2010, http://mno.hu/migr_1834/operencias-mocsar-261437, rész (cz.) 3: M. Gábor, *Apanyelv*, 23.03.2010, http://mno.hu/migr_1834/apanyelv-263286 [dostęp 4.07.2014].

Mapa 1. Kapitanaty wojskowe w 1572 roku na terenie Królestwa Węgierskiego.

Central Europe in 1572:

- - Habsburg Monarchy
- - Habsburg Kingdom of Hungary (Royal Hungary)
- - Croatia
- - Other Habsburg possessions
- - Ottoman Empire
- - Ottoman eyalets
- - Ottoman vassal principalities

Źródło: Plik: *Central Europe1572. Png*, PANONIAN¹² – praca własna, http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Central_europe_1572.png (Właściciel praw autorskich do tego dzieła udostępnia je na poniższej licencji: Creative Commons CC0 1,0 Uniwersalna Licencja Domeny Publicznej – Universal Public Domain Dedication) [dostęp 4.07.2014]

Po klęsce pod Mohaczem w 1526 roku Węgry Zachodnie stanowiły ostatnią wolną część Królestwa Węgierskiego na południe od Bratysławy, która osłaniała Wiedeń i kraje niemieckie przed zagrożeniem tureckim. Węgierski Őrvidék nad Murą i Rabą ze zorganizowanym tam Gyepűelve dla obrony Królestwa Węgierskiego od strony krajów niemieckich, stał się ostatnim obszarem i bastionem węgierskiego osłania-

12 Dnia 3 listopada 2012 roku Autor PANONIAN opublikował oświadczenie o zakończeniu współpracy z angielską Wikipedią. Postanowił kontynuować swoją pożyteczną pracę, ale wspólnie z Wikipedią serbską. User: PANONIAN, <http://en.wikipedia.org/wiki/User:PANONIAN>.

nia ich przed Turcją¹³. Królestwo Węgierskie w 1572 roku zostało podzielone na kapitanaty¹⁴. Jeden z nich był położony między Dunajem a Balatonem (Captaincy between Danube and Balaton), drugi między Balatonem i Drawą (Captaincy between Balaton and Drava). Na dwa kapitanaty była podzielona Słowacja (Górne Węgry, Félvidek), jeden stanowiła Sławonia, a na samym południu, aż po wybrzeże Morza Adriatyckiego, odrębny kapitanat tworzyła Chorwacja¹⁵.

Przez ten obszar ciągnęła w 1683 roku pod Wiedeń wielka armia Kara Mustafy i tędy po klęsce wycofywała się w kierunku Belgradu. Ustupując, dokończyła dzieła pustoszenia Węgier Zachodnich. Na tereny ogołocone z ludności przybywali od zachodu Niemcy, od południa Chorwaci, uciekający spod jarzma tureckiego, a od północy Słowacy¹⁶. Do czasów współczesnych potomkowie Chorwatów przybyłych do Węgier Zachodnich w XVII wieku, mieszkający obecnie po obydwu stronach granicy austriacko-węgierskiej, zachowali język używany przez Chorwatów w XVII wieku. Stanowi on bardzo interesujący dialekt budzący duże zainteresowanie językoznawców. W statystykach austriackich wymieniani są odrębnie „Burgenladzcy Chorwaci” i Chorwaci.

W ukształtowanej administracyjnej strukturze Królestwa Węgierskiego podzielonego na komitaty (vármegye), z Austrią graniczyły cztery należące do Węgier Zachodnich: Moson, Sopron, Vas i Zala. Komitat Moson stanowił najbardziej na północny zachód wysuniętą część Małej Niziny Węgierskiej. Jego granica z Dolną Austrią rozpoczynała się w punkcie położonym na prawym brzegu Dunaju naprzeciwko Bratysławy (węg. Pozsony, niem. Pressburg)¹⁷ i biegła na południowy zachód, otaczając od wschodu i północy Jezioro Nezyderskie. Komitat zajmował powierzchnię 1989 km², zamieszkały był w 1910 roku przez 94 479 osób: 51 997 (55,04%) Niemców, 33 006 (34,93%) Węgrów i 8123 (8,60%) Chorwatów¹⁸. Od południowej strony przylegał do niego komitat Sopron, który otaczał Jezioro Nezyderskie od południa i zachodu. Jezioro to zajmowało środkową część obydwu komitatów. Komitat Sopron miał 3256 km² i zamieszany był przez 283 510 osób. Ludność węgierska stanowiła w nim 141 011 (49,7%), czyli prawie połowę mieszkańców. Niemców było 109 160 (38,5%), a Chorwatów 31 004 (10,9%). Dalej na południe znajdował

13 J. Amstadt, *Die k. k. Militärgrenze 1522-1881* (mit einer Gesamtbibliographie), Würzburg 1969.

14 G. Pálffy, *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526-1598. A győri vártöröktől való visszafoglalása 400. évfordulójának emlékére*, Győr 1999; *idem*, *A magyarországi és délvidéki végvárendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei*, „Hadtörténelmi Közlemények” 108. (1995) 1, s. 114-185.

15 *Granice Hrvatske na zemljovidima: od XII. do XX. stoljeća*. (Katalog izložbe.) Tekstovi Anka Pandžić et alii., Zagreb 1992.

16 J. Sirácky, *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18 a 19 storočí*, Bratislava 1966.

17 Odcinek Dunaju od Bratysławy do Devina, gdzie przebiega granica słowacko-austriacka i dalej do ujścia Morawy, to przełom Dunaju i Brama Devińska (sk. Devínska brána, hu. Dévényi-kapu, de. Hainburger Pforte). Przebiegał tędy w starożytności „Szlak Bursztynowy” od Adriatyku do Bałtyku. Jest nadal początkiem ważnego korytarza komunikacyjnego, w którym jest kilka węzłów i skrzyżowań autostrad we wszystkich kierunkach Europy.

18 *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*, Budapest 1912, s. 12, 22 i nast.; *Magyarország vármegyéi és városai Vas vármegye szerk. Borovszky Samu Bp. 1898.*

się komitat Vas (niem. Eisenburg). Zajmował powierzchnię 5474 km², a zamieszkiwały go 435 793 osoby: 247 985 (56,9%) Węgrów, 117 169 (26,9%) Niemców, 54 036 (12,4%) Słoweńców i 16 230 (3,7%) Chorwatów. Czwartym komitatem Zachodnich Węgier był komitat Zala. Jego powierzchnia wynosiła 5995 km², a ludność liczyła 466 333 osoby, w tym 347 167 (74,45%) Węgrów, 91 909 (19,71%) Chorwatów, 23 032 (4,94%) Słoweńców i tylko 1% Niemców¹⁹.

Całe terytorium czterech komitatów Węgier Zachodnich obejmowało 16 714 km². Ludność węgierska liczyła w nich łącznie około 770 000, niemiecka około 280 000, a słowiańska około 220 000 mieszkańców. Większość Słoweńców mieszkała na Porabju i Prekmurju w komitatach Vas i Zala, a Chorwatów w Međimurju w komitacie Zala między Murą i Drawą.

Na początku XX wieku pojawiło się kilka programów przebudowy całej monarchii austro-węgierskiej w nowoczesną federację państw narodowych²⁰. Autorzy tych rozpraw, m.in. Karl Renner²¹ i Aurel Popovici²², różnili się co do zakresu proponowanych reform, ale obydwaj postulowali, by pierwszą część tego wielkiego austriackiego imperium zbudowanego na nowoczesnych zasadach federacji stanowiła Austria z Południowym Tyrolem, południowymi Sudetami i zamieszkanymi przez ludność niemieckojęzyczną rejonami Węgier Zachodnich z Sopronem i Preszburgiem (Bratysławą)²³. Była to wyraźna koncepcja zbudowania Stanów Zjednoczonych Wielkiej Austrii, potraktowania Węgier jako jednego z wchodzących w jej skład krajów i anektowania części Węgier Zachodnich.

Żądanie przejścia pod administrację austriacką przygranicznych regionów Królestwa Węgierskiego zamieszkanymi przez ludność niemiecką zostało zgłoszone także podczas obrad Rady Cesarskiej w 1905 r. i na posiedzeniu Parlamentu Krajowego Dolnej Austrii w 2007 roku²⁴. Pojawiło się również w prasie politycznego ruchu chrześcijańskiego²⁵ i ruchu nacjonalistycznego, który przybrał w Austrii charakter ruchu pan-niemieckiego²⁶.

Węgierską reakcją na inicjatywy austriackie były koncepcje Oskara Jásziego, postulującego przekształcenie Królestwa Węgierskiego w Naddunajską Szwajcarię²⁷. Jászi

19 *A magyar szent korona országainak 1910...*, s. 12, 22 i nast.

20 H. Wereszycki, *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*, Kraków 1975.

21 K. Renner, *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat* (1901) i *Grundlagen und Entwicklungsziele der österreichisch-ungarischen Monarchie* (1906).

22 A. Popovici, *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn*, Leipzig 1906, s. 308.

23 A. Teslaru-Born, *Ideen und Projekte zur Föderalisierung des Habsburgischen Reiches mit besonderer Berücksichtigung Siebenbürgens 1848-1918*. Inauguraldissertation an der Johann-Wolfgang-Goethe-Universität, Frankfurt am Main 2005.

24 N. Leser, *Vom Sinn der burgenländischen Geschichte*, [w:] R. Berczeller, N. Leser, ...mit Österreich verbunden. *Burgenlandschicksal 1918-1945*, Wien-München 1975, s. 11-71, (s. 15).

25 „Die Reichspost”, 01.09.2006.

26 „Tagblatt”, 17.06.1906.

27 T. Kopyś, *Oszkár Jászi. Z dziejów idei federalizmu w Europie Środkowej w latach 1900-1920*, Kraków 2006, s. 192.

program ten sygnalizował w publikacjach przed I wojną światową, w czasie jej trwania i w ciągu kilku miesięcy po jej zakończeniu, kiedy próbował także go realizować²⁸.

Interesująca ewolucja na początku XX wieku dokonała się w ideologii i programie austrosławizmu, którego główni przedstawiciele wywodzili się z Czech. Do ideologii jego twórców Jána Kollára i Františka Palackého nawiązał Tomáš Garrigue Masaryk, wybitny czeski socjolog, filozof i polityk. W warunkach rozwoju nacjonalizmu pangermańskiego i pansławizmu Masaryk przekształcił idee Kollára i Palackého w odmianę neosławizmu, na jego bazie rozwinął czechosłowakizm będący w istocie czeskim nacjonalizmem.

W koncepcjach dopracowywanych przez Masaryka w latach I wojny światowej Czechy były kreowane na regionalne mocarstwo. W jego planach ważną rolę odgrywał projekt utworzenia „słowiańskiego korytarza” łączącego Czechy z południowymi Słowianami zjednoczonymi w jednym państwie. „Słowiański korytarz” miał odizolować Węgry od Austrii i oddzielić Niemców zachodnich od wschodnich. Miał być ogniwem odgrywającym nawet ważniejszą rolę niż Słowacja, którą Masaryk i Beneš traktowali również jako korytarz na wschód w kierunku Polski, Rumunii, a przez Ukrainę do Rosji²⁹.

Koncepcja ta rozwinięta w latach I wojny światowej stanowiła przeciwwagę dla niemieckich planów Mitteleuropy. Węgry według niej byłyby nie tylko odizolowane od krajów niemieckich, ale także otoczone ze wszystkich stron przez państwa tworzące system, w którym Czechy odgrywałyby przywódczą rolę³⁰. Swoje plany Masaryk już w kwietniu 1915 roku zaprezentował Edwardowi Greyowi, kierującemu wówczas brytyjską polityką zagraniczną, a w lutym 1916 roku przedstawił w memorandum przedłożonym rządowi francuskiemu³¹. Plan terytorialnego „słowiańskiego korytarza” od Czechosłowacji do Królestwa SHS został zaproponowany przez Edvarda Beneša na konferencji pokojowej w Paryżu podczas wystąpienia przed Radą Najwyższą 5 lutego 1919 roku³². Dwa dni przed tym posiedzeniem Beneš

28 M.in.: O. Jászi, *Les tendances de la politique hongroise concernant les nationalités*, [w:] *La Hongrie contemporaine et le suffrage universel*. Edition spécial française du Huszadik Század., Paris 1909, s. 203–209; *idem*, *A szabadkőművesség és a nemzetiségi kérdés.*, [w:] Progresszió. 1910. 1. sz. 3–4, (w: Jászi Oszkár publicisztikája (Válogatás), Budapest 1981, s. 150–176); *idem*, *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, Budapest 1912. Wzmiankowałam je w poprzednich publikacjach, m.in. w obszernej recenzji książki T. Kopysia w: „Polityka i Bezpieczeństwo”, red. naczelny A. Adamczyk, t. II, Piotrków Trybunalski 2011, s. 260–268 oraz w poprzednim artykule zamieszczonym w 48 numerze SDREŚW: *Ustalenie granicy Węgier z Chorwacją i Serbią po I wojnie światowej*.

29 K. Čulen, *Pittsburghska dohoda*, Bratislava 1937.

30 T. Berkes, *Masaryk és Jászi, A cseh és magyar szászforduló tipológiájához*, [w:] „...mennnyire hátra van még az ember”, Emlékkönyv Török Endre hetvenedik születésnapjára, Budapest 1993, s. 164–171.

31 *Ibidem*. O. Kreiči, *Geopolitics of the Central European Region*, transl. M. C. Styan, Bratislava 2005 („The division of the Czechoslovaks and Yugoslavs”); A. Suppan, *Jugoslawien und Österreich 1918–1938*, München 1996; E. Beneš, *Souvenirs de Guerre et de la Révolution 1914–1918*, Vol. 1, 2, Paris 1928.

32 A. Essen, *Polityka Czechosłowacji w Europie Środkowej 1918–1932*, Kraków 2006, s. 22–24, (rec.: R. Zawistowska, „Niepodległość”, czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski, Warszawa 2011, t. LX, s. 319–323).

informował Masaryka, że „o korytarz jest spór, czy ma to być tylko kolejowe połączenie, czy terytorium międzynarodowe, czy nasze terytorium”³³. Rada Dziesięciu podjęła decyzję, by delegacja czeska przedstawiła pisemnie konkretne propozycje, które będą rozpatrywane przez Komisję ds. Czechosłowacji.

Czesi uzasadnienie swoich żądań terytorialnych przedstawili w formie 11 memorandumów nazywanych również protokołami. Komisja ds. Czechosłowacji rozpoczęła prace nad nimi 27 marca 1919 roku. Edvard Beneš przedstawił sprawę „słowiańskiego korytarza” terytorialnego między Czechosłowacją a Królestwem SHS, który oddzieliłby Austrię od Węgier, jako jedno z najważniejszych czeskich żądań³⁴. „Słowiański korytarz” miał obejmować cztery komitaty Węgier Zachodnich: Moson, Sopron, Vas i Zala, osiągając 200 km długości i 80 km szerokości, a zatem miał zajmować znaczną część Kraju Zadunajskiego. Mieszkało na tym terenie 1 171 000 osób, w tym 662 000 Węgrów, 289 000 ludności niemieckojęzycznej i 220 000 Słowian³⁵.

Komisja skoncentrowała się jednak na innych uważanych za pilniejsze sprawach. Dotyczyły one granic Czech, Słowacji i kontrowersyjnej sprawy przynależności państwowej Rusi Zakarpackiej. Memoranda czeskie były krytykowane³⁶. Lloyd George zarzucał Benešovi, że podawane przez niego informacje są fałszywe, niezgodne z rzeczywistością i manipulowane³⁷. Sprawa „czeskiego korytarza” zesła

33 Z. Šolle, *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby paříských jednání v roce 1919*, II, Praha 1993, s. 177.

34 E. Irmanová, *Maďarsko a Trianonská mírová smlouva*, [w:] *Európa, nemzet, külpolitika*, ed. L. Borhi, Budapest 2010, s. 100-104. *Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/1920*, hrsg. H. Raschhofer, *Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht*, heft 24, Berlin 1937; *Dokumenty československé zahraniční politiky (DČZP)*, Sv. II/1, *Československo na pařížské mírové konferenci*, ed. F. Kolář, J. Dejmek et cons., Praha 2000; J. Bekić, *Die Entstehung der Ersten Tschechoslowakischen Republik und die Pläne zur Errichtung eines „Slawischen Korridors“*, Univ., Dipl.-Arb., Wien 2006; M. MacMillan, R. Holbrooke, *Paris 1919: Six Months that Changed the World*, New York 2002.

35 A. Suppan, *op. cit.*, s. 563; E. Raffay, *Magyar Tragédia: Trianon*, Budapest 1996, s. 81; L. Botos, *Events Leading to Trianon*, <http://www.magtudin.org/Trianon.htm> [dostęp 5.07.2014]:

„The plan of the Czech-Yugoslav territorial corridor was suggested in January 1919. This corridor was planned to be located in the western part of Transdanubia. It would be 200 kilometers long and 80 kilometers wide. This would belong to Czechoslovakia, Serbia, Croatia and Slovenia. This corridor would have cut through four Hungarian counties, Moson, Sopron, Vas and Zala. There were 1 171 000 people living on this territory, 662 000 Hungarians, 220 000 Slavs and 289 000 others. The purpose of the corridor according to the Czechs, was to separate the Germans from East and Central Europe. They emphasized this for the benefit of the French. They also mentioned that they wanted to join the Northern and Southern Slavs. Their real purpose was that Czechoslovakia would have a seaport and and they intended to make Pozsony a great Danube harbor. This would isolate Hungary even more. They advocated that Pozsony was the ancient capital of Slovakia, omitting the fact that Pozsony was for four centuries the coronation city of Hungary”.

36 A. Orzoff, *Battle for the Castle: The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914-1948*, Oxford 2009, s. 9.

37 Czeski historyk Jan Kuklik ocenia, że Beneš często świadomie przesadzał, by mieć możliwość targowania się i ustąpienia z czegoś. J. Kuklik, J. Nemeček, *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939-1945*, Prague 2004.

na dalszy plan i chociaż Beneš chciał ją podtrzymywać i zabiegał o jasne w tej kwestii stanowisko Komisji ds. Czechosłowacji, została ona odsunięta do rozpatrzenia w kontekście regulowania granic austriacko-węgierskich³⁸. W istocie oznaczało to, że nie wszystkie zwycięskie mocarstwa zostały przekonane do koncepcji utworzenia „czeskiego korytarza”. Miała ona wśród nich także przeciwników³⁹. Podkreślanie przez przywódców czeskich, że rozwiązanie to jest korzystne dla Francji⁴⁰, budziło opór nie tylko Anglików, ale jeszcze bardziej Włochów. Walcząc o poszerzenie swojego stanu posiadania nad Adriatykiem, Włosi byli przeciwni umacnianiu pozycji Królestwem SHS opartej na współpracy z Czechosłowacją i Francją⁴¹.

Przeciwnicy „czeskiego korytarza” jako podstawowy argument wysuwali względy demograficzne. Aż 660 000, czyli ponad połowę jego ludności mieli stanowić Węgrzy, 289 000 Niemcy, a Słowianie tylko 220 000, z czego 3/4 zamieszkali w Međimurju i Prekmurju Chorwaci i Słowenci. Wschodnie powiaty i miasta tego „korytarza” byłyby zamieszkane prawie wyłącznie przez Węgrów, a zachodnie przez Niemców.

Przyłączenie Međimurja do Chorwacji już w grudniu 1918 roku i zabiegi dyplomatów słoweńskich na konferencji paryskiej o przyłączenie Prekmurja do Słowenii sprawę „słowińskiego korytarza” stawiały w innym świetle⁴². Przedstawiciele Królestwa SHS na konferencji w Paryżu uznali, że projekt opracowany przez Beneša i Masaryka powinien nosić nazwę „czeskiego korytarza”. Sprawa przyłączenia Prekmurja do Królestwa SHS była od początku konferencji pokojowej poruszana w pracach wszystkich zespołów, zwłaszcza grupy kierowanej przez przedstawiciela USA Shermana Milesa (dlatego nazywanej Misją Milesa), która 20 stycznia 1919 roku rozpoczęła wizję lokalną związaną z kształtowaniem granic Austrii z Włochami, Królestwem SHS i Węgrami⁴³. Komisja ds. Terytorialnych na posiedzeniu 18 lutego 1919 roku podczas dyskusji nad przebiegiem wschodniego odcinka granicy Austrii

38 B. Ferencuhová, *Veľmocenský diktát alebo vedecký problém? Rokovania o hraniciach Československa v prvej fáze mierovej konferencie v Paríži roku 1919*, [w:] *Stredoeurópske národy na krížovatkách novodobých dejín, 1848-1918*, red. P. Švorc i L. Harbulová, Zborník venovaný prof. PhDr. Michalovi Danilákovi k jeho 65. narodeninám, Prešov-Bratislava-Wien 1999, s. 244-246.

39 J. Dejmek, *Československo, jeho susedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992)*. *Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*, Praha 2002, s. 263; A. Chervin, *De Prague a l'Adriatique; considérations géographiques, ethniques et économiques sur le territoire (corridor) faisant communiquer les Tchèques avec les Yougoslaves*, Paris 1919; T. G. Masaryk, *Die Weltrevolution*, Berlin 1927; J. Werstadt, *Masarykova a Kramářova cesta k samostatnosti*, Praha 1948; E. Falk, *Das Burgenland im Blickfeld tschechischer Großherrschftspläne*, Diss. Heidelberg 1937; R. W. Seton-Watson, *Masaryk in England*, Cambridge 1943; E. Birke, *Der Erste Weltkrieg und die Gründung der Tschechoslowakei 1914-1919*, [w:] *Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder*, hrsg. von K. Bosi, Stuttgart 1968, s. 415-435.

40 J. Łaptos, *Kształtowanie się francuskiej koncepcji konfederacji naddunajskiej w latach 1918-1920*, „*Studia Polono-Danubiana et Balcanica*”, IV, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MII, Prace Historyczne 97, red. M. Pułaski, Kraków 1991.

41 J. Paszkiewicz, *Jugosławia w polityce Włoch w latach 1914-1941*, Poznań 2004.

42 Według spisu ludności z 1910 roku ludność Međimurja liczyła 90 387 osób, w tym 82 829 Chorwatów i 6766 Węgrów. Według spisu powszechnego przeprowadzonego w 1921 roku w Prekmurju mieszkało 74 432 Słowenów i 14 413 Węgrów.

43 A. Suppan, *op. cit.*, s. 559-563.

z Królestwem SHS i południowego z Węgry po raz pierwszy oficjalnie rozpatrzyła sprawę przyłączenia Prekmurja do Słowenii. Na podstawie kolejnych decyzji konferencji paryskiej, a następnie Rady Ambasadorów Prekmurje zostało przyłączone do Królestwa SHS 12 sierpnia 1919 roku⁴⁴.

W komitatach: Moson, Sopron i Vás pozostało około 50 000 ludności słowiańskiej – 5% ogólnej liczby ich mieszkańców.

Masaryk i Beneš musieli zdać sobie sprawę, że ich ambitnej koncepcji dwóch „korytarzy” nie uda się im przeforsować, zwłaszcza, że już włączyli do Czech znaczne obszary z ludnością niemiecką. Oczekiwali na zatwierdzenie przez traktat przyłączenia do Słowacji rozległego terenu zamieszkanego przez ludność węgierską i przyłączenia do Czechosłowacji Rusi Podkarpackiej. Zabiegali także o ustalenie korzystnych dla Czech i Słowacji granic z Polską, wobec której wystąpili agresywnie, wykorzystując skoncentrowanie się armii polskiej w walkach na wschodzie⁴⁵.

Zaistniałą sytuację postanowili wykorzystać Austriacy, którzy szybciej niż Węgrzy wychodzili z klęski, przeprowadzili likwidację monarchii Habsburgów⁴⁶ i oparli się próbom przejęcia władzy przez komunistów. Początkowo rządem kierowali socjaldemokraci, ale po wyborach w 1920 roku władzę przejęła partia chrześcijańsko-demokratyczna. Duże wpływy mieli też nacjonałści usiłujący przeforsować koncepcję połączenia się z Niemcami. Popierali ją wówczas nawet socjaldemokraci. Nazwa państwa austriackiego utworzonego w pierwszych dniach po I wojnie światowej w dokładnym tłumaczeniu na język polski brzmiała Republika Niemieckiej Rzeszy Wschodniej (Republik Deutschösterreich), czyli tradycyjnie w skrócie Republika Niemiecka Austria. Austriaccy politycy po I wojnie światowej, niezależnie od dzielących ich różnic ideowych i programowych, stali jednoznacznie na stanowisku, że w granicach narodowej niemieckiej republiki austriackiej powinny znaleźć się wszystkie przygraniczne tereny zamieszkane przez ludność niemieckojęzyczną⁴⁷.

Podstawowy dokument określający te zasady – *Oświadczenie Rządowe w sprawie zakresu, granic i stosunków na terytorium niemieckim Austrii* – został ogłoszony przez rząd austriacki 22 listopada 1918 roku⁴⁸. W *Oświadczeniu* znalazł się również wniosek postulujący przyłączenie do Republiki Niemieckiej Austrii terenów

44 Uroczystość przyłączenia Prekmurja do Słowenii odbyła się 17 sierpnia 1919 roku. R. Zawistowska, *Prekmurje...*, s. 65-66.

45 Tomasz Garrague Masaryk w liście do Edvarda Beneša 20 grudnia 1918 r. napisał m.in.: „Polakom nie zaszkodziłoby bicie, przeciwnie, przyniosłoby korzyść, zlikwidowałoby niebezpiecznych szowinistów”. *Vide*: K. Kierski, *Masaryk a Polska*, wyd. 2, Poznań 1935, s. 75; E. Orlof, *Orawa i Spisz w stosunkach polsko-słowacko-czeskich w latach 1918-1920*, [w:] *Stosunki polsko-czesko-słowackie 1918-1945*, praca zbiorowa pod red. E. Orlof, Rzeszów 1992, s. 92-93; M. K. Kamiński, *Polityczne aspekty czeskiego najazdu na Śląsk Cieszyński w styczniu 1919 roku*, Prace Komisji Środkowoeuropejskiej II, Kraków 1994.

46 H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914-1918*, Warszawa 1982.

47 *Rozumět dějinám. Vyvoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, Praha 2002 [rec. R. Bogacz (obecnie R. Zawistowska), „Rocznik Wschodni”, Rzeszów-Kraków 2003, nr 9, s. 286-289].

48 StGBI. Nr. 41/1918, Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (ADÖ) Band 1. Selbstbestimmung der Republik. 21. Oktober 1918 bis 14. März 1919. Hrsg.: Klaus Koch, Walter

zamieszkanym przez ludność niemieckojęzyczną w przygranicznych komitatach Węgier Zachodnich i przeprowadzenie tam w tej sprawie plebiscytu. Austriackie Zgromadzenie Narodowe nie wysunęło jednak postulatu natychmiastowej aneksji części Węgier Zachodnich m.in. w obawie przed ewentualnością wstrzymania przez Węgrów dostaw żywności dla Wiednia⁴⁹.

W wielu miejscowościach zamieszkanym przez ludność niemiecką w przygranicznych komitatach węgierskich w grudniu 1918 roku doszło do zademonstrowania żądania przyłączenia do narodowego państwa austriackiego. W Mattersburgu 10 listopada 1918 roku została powołana „Niemiecka Rada Ludowa Węgier Zachodnich” (Deutsche Volksrat für Westungarn), która 22 listopada ogłosiła utworzenie Republiki Heinzeland (hu. Hiénc Köztársaság), deklarując jej połączenie się z Austrią. Przeciwdziałanie węgierskie było szybkie i zdecydowane. Jej główny organizator, miejscowy socjaldemokrata Hans Suchard, został aresztowany i skazany na karę śmierci⁵⁰. W Heiligenkreuz 15 grudnia spotkali się przedstawiciele ludności niemieckojęzycznej z pobliskich miejscowości i uchwalili postulat przyłączenia się do austriackiej Styrii.

Austriacy i Węgrzy, obawiając się realizacji koncepcji „czeskiego korytarza”, wspólnie akcentowali prawo ludności komitatów Moson, Sopron, Vas i Zala do samostanowienia. Na konferencji pokojowej mogła tę sprawę poruszyć jedynie Austria, która wysłała swoją delegację do Paryża. Nie zdecydowały się na to Węgry, gdzie w przeddzień rozpoczęcia obrad konferencji pokojowej w Paryżu dokonała się zmiana rządu. Mihályia Károlyiego na stanowisku premiera zastąpił Dénes Berinkei (18 stycznia – 22 marca 1919 roku). W okresie zapadania najważniejszych decyzji na konferencji w Paryżu Węgrami rządzili komuniści.

Zarówno nieobecność delegacji węgierskiej na konferencji w Paryżu, jak i rządy komunistyczne na Węgrzech działały na korzyść Austrii. Jedną z decyzji zamieszczonych w Traktacie z Austrią z 10 września 1919 roku podpisanym w Saint-Germain-en-Laye stanowiła, że zachodnie tereny z komitatów Moson, Sopron i Vas zamieszkanym w większości przez ludność niemiecką i chorwacką zostają oddane pod administrację Austrii⁵¹. W artykule 27. został określony przebieg nowej

Rauscher und Arnold Suppan. Wien/München 1993 Dokument 1/27 *Die Staatserklärung über Umfang, Grenzen und Beziehungen des Staatsgebietes von Deutschösterreich*.

49 StGBI, ADÖ, Band 1, Dokument 95 *Stenographische Protokolle über die Sitzungen der Provisorischen Nationalversammlung für Deutschösterreich*. 1918 und 1919, 14 November 1918.

50 Wyrok nie został wykonany. A. Ernst, *Geschichte des Burgenlandes*, München 1991.

51 *TREATY OF PEACE WITH AUSTRIA (St. Germain-En-Laye, 10 September 1919)*, Part II *Frontiers of Austria*, Article 27, [w:] Australian Treaty Series 1920 No. 3, Department of Foreign Affairs and Trade, Canberra, treaty of peace between the allied and associated powers and Austria; protocol, declaration and special declaration, (st. Germain-en-Laye, 10 September 1919), Entry into force for Australia and generally (Treaty): 16 July 1920, Entry into force for Australia and generally (Protocol, Declaration and Special Declaration): 10 September 1919, AUSTRALIAN TREATY SERIES, 1920 No. 3 (electronic), (c) Commonwealth of Australia 1999. Westungarn geht an Österreich und erhält den Namen Burgenland (der Name rührt von den vier Komitaten Wieselburg, Eisenburg, Ödenburg und Pressburg her, aus deren Teilen das Burgenland gebildet wird).

granicy austriacko-węgierskiej, poczynając od granicy austriacko-słoweńskiej na południu do Petržalki, przyznanej Słowacji prawobrzeżnej dzielnicy Bratysławy. Austria, mając podpisany traktat z wielkimi mocarstwami Ententy, 10 września 1919 roku formalnie miała określone wszystkie swoje granice.

Zwycięskie mocarstwa Koalicji przez cały 1919 rok nie mogły doczekać się na konferencji w Paryżu żadnej reprezentacji państwa węgierskiego. W ciągu drugiej połowy 1919 roku względną stabilizację na Węgrzech, mając akceptację Koalicji, wprowadził Miklós Horthy⁵². Na skutek nalegań ze strony zwycięskich mocarstw i zachęcony obietnicą pożyczki na odbudowę Węgier, Miklós Horthy na początku 1920 roku wysłał do Paryża delegację. Przybyła ona 7 stycznia 1920 roku. Na jej czele stali Albert Apponyi, István Bethlen i Pál Teleki.

Obszerne materiały przywiezione przez delegację węgierską nie były w istocie wzięte pod uwagę, ponieważ wszystko było już zapisane we wcześniej ustalonych zasadach oraz w podpisanych traktatach i umowach⁵³.

Dnia 4 czerwca 1920 roku delegacja węgierska, nie widząc innego wyjścia, podpisała Traktat w Trianon, w którym powtórzony został przebieg granicy z Austrią zapisany już w Traktacie z Saint Germain.

Ustanowienie granicy Węgier z Austrią mocą traktatów

Druga część Traktatu podpisanego w Trianon⁵⁴ rozpoczynała się od szczegółowego ustalenia granicy Węgier z Austrią⁵⁵. Jedyna różnica w zapisach wytyczających granicę austriacko-węgierską w traktatach podpisanych w Saint Germain i Trianon

52 M. Patelski, *Admirał Miklós Horthy de Nagybánya – kawaler Orderu Wojennego Marii Teresy*, [w:] *Przyjaźń z tysiącletnim rodowodem. Szkice z dziejów relacji polsko-węgierskich*, red. P. Jakóbczyk-Adamczyk i D. Rogut, Bełchatów 2009; J. Giziński, *Węgierski spór o Miklosa Horthy'ego*, „Rzeczpospolita”, 2-3 czerwca 2012.

53 A. Essen, *op. cit.*, s. 39-40. (rec.: R. Zawistowska, „Niepodległość”, *op. cit.*, s. 319-323).

54 L. Botos, *op. cit.*

55 Treaty of peace between the allied and associated powers and hungary and protocol and declaration, signed at Trianon june 4, 1920: Part II. Frontiers of Hungary.

ARTICLE 27. 1. With Austria: From the point common to the three frontiers of Austria, Hungary and Czecho-Slovakia, this point to be selected on the ground about 1 kilometre west of Antonienhof (east of Kittsee), southwards to point 115 situated about 8 kilometres south-west of St. Johann: a line to be fixed on the ground, leaving entirely in Hungarian territory the Karlbürg-Csorna railway and passing west of Kr. Jahrndorf and Wust-Sommerein, and east of Kittsee, D. Jahrndorf, Nickelsdorf and Andau.

thence westwards to a point to be selected on the southern shore of Neusiedler See between Holling and Hidegseg: a line to be fixed on the ground passing south of Pamhagen, leaving in Hungarian territory the entire Einser canal as well as the branch railway running north-westwards from the station of Mexiko, and then crossing Neusiedler See keeping to the south of the island containing point 117;

thence southwards to point 265 (Kamenje) about 2 kilometres south-east of Nikitsch: a line to be fixed on the ground passing east of Zenkendorf and Nikitsch and west of Nemet Peresztég and Kovesd;

thence south-westwards to point 883 (Trott Ko) about 9 kilometres south-west of Koszeg: a line to be fixed on the ground passing south-east of Locsmand Olmod and Liebing, and north-west of Koszeg and the roads from Koszeg to Salamonfa;

polegała na tym, że pierwszy z nich określał granicę Austrii z Węgrami od południowej strony, czyli poczynając od granicy ze Słowenią, natomiast drugi wytyczał granicę Węgier z Austrią od północnej strony, poczynając od granicy ze Słowacją. Od styczniego punktu granic austriacko-węgiersko-słowackiej na północ od Kittsee granica Austrii okrążała Petržalkę od zachodu i biegła do Dunaju, natomiast w drugą stronę dochodziła do miejscowości Rajka i przed nią skręcała na południe. Granica Węgier okrążała Petržalkę od wschodu i osiągała Dunaj zaraz za jej granicami. Węgrom pozostawiono klin tworzony przez Dunaj i granicę austriacko-węgierską na wschód od Petržalki⁵⁶.

Punkt, od którego rozpoczynało się wyznaczanie nowej granicy Węgier z Austrią, znajdował się około 1 km na zachód od Antonienhof (na wschód od Kittsee). Od tego punktu linia graniczna biegła równolegle do Dunaju, by w punkcie wyznaczonym około 1,5 km na południowy zachód od Rajki skrócić pod kątem prostym na południe i bieć na wschód od Deutsch Jahrndorf, Nickeldorf, Halbturn, Andau. Za tą miejscowością granica skręcała na zachód pod kątem prostym i zostając po austriackiej stronie Pamhagen, osiągała południowy brzeg Jeziora Nezyderskiego.

Granica austriacko-węgierska została odsunięta znacznie na wschód od rzeki Litawy, a nawet od Jeziora Nezyderskiego, które w całości znalazło się po austriackiej stronie. Granica dotykała jeziora tylko na jego południowym brzegu. Z komitatu Moson Węgrom pozostało około 30% powierzchni. Od Jeziora Nezyderskiego granica biegła między Holling i Hidegseg na południe w kierunku Kópháza, pozostawiając po węgierskiej stronie mniej niż połowę komitatu Sopron⁵⁷.

Następnie granica szła na południe wygiętym łukiem, na wschód od chorwackich wiosek Kroatisch Minihof i Kroatisch Geresdorf, by następnie, skręciwszy na południowy zachód, zostawić po węgierskiej stronie miasto Kőszeg. Dalej biegła na południe, na wschód od Eisenberg an der Pinka, Deutsch Schützen, Bildein, Eberau, Heiligenbrunn, wcinając się mocno w kierunku zostawionej po węgierskiej stronie

thence southwards to point 234 about 7 kilometres north-northeast of Pinkamindszent: a line to be fixed on the ground passing east of Rohoncz and Nagynarda and west of Butsching and Dozmat, then through points 273, 260 and 241;

thence in a general south-westerly direction to point 353 about 6 kilometres north-north-east of Szt. Gotthard: a line to be fixed on the ground passing between Nagysaroslak and Pinkamindszent, then south of Karacsfa, Nemetbukkos and Zsamand and through point 323 (Hochkogel);

thence south-westwards to a point to be selected on the watershed between the basins of the Raba (Raab) and the Mur about 2 kilometres east of Toka, this point being the point common to the three frontiers of Austria, Hungary and the Serb-Croat-Slovene State, a line to be fixed on the ground passing east of Rabakeresztur, Nemetlak and Nagyfalva, west of the Radkersburg-Szt. Gotthard road and through point 353 (Janke B.); http://www.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon [dostęp 6.07.2014].

⁵⁶ Po II wojnie światowej klin ten odebrano Węgrom i dano Słowacji. Nowy odcinek granicy Węgier ze Słowacją w tym rejonie zaczynał się w punkcie położonym na granicy austriacko-węgierskiej około 1 km na południowy wschód od węgierskiej miejscowości Rajka i biegł na północny wschód, by po około 7 km osiągnąć Dunaj. Granica Austrii ze Słowacją i Węgrami w regionie Bratysławy nie uległa zmianie.

⁵⁷ W Traktacie Triańskim Sopron i położone obok niego miejscowości zostały przyznany Austrii. Zbrojny węgierski opór i referendum spowodowały jednak zmianę granicy w tym rejonie.

miejsowości Kemestarótfá, skręcała na zachód, przebiegała na północ od Rabafűzes i skręcając na południe, dochodziła na odległość 6 km na północ od Szentgotthárd, głównego miasta Porabja. Tam skręcała na południowy zachód i biegła kilkanaście kilometrów do granicy ze słoweńskim Prekmurjem. Ostatnią miejscowością przed tą granicą położoną po węgierskiej stronie jest Felsőszölnök.

Granica Węgier z Austrią została odsunięta od rzeki Mury i zaczynała się w punkcie znajdującym się kilkanaście kilometrów na południowy zachód od Szentgotthárd i około 30 km na północny wschód od położonego nad Murą miasta Bad Radkersburg, które zostało włączone do Austrii, a tylko niewielka jego część na prawym brzegu rzeki do Słowenii (Królestwo SHS) jako Gornja Radgona. Punkt styczny granic Austrii, Królestwa SHS i Węgier znalazł się w środku trójkąta wyznaczonego przez miejscowości Trdkowa (Słowenia – Prekmurje) – Felsőszölnök (Węgry – Porabje) – Minihof Liebau (Austria – Burgenland)⁵⁸. Mura przestała być rzeką graniczną Węgier z Austrią i Królestwem SHS na odcinku ze słoweńskim Prekmurjem. Od 24 grudnia 1918 roku po oderwaniu od Węgier i przyłączeniu do Chorwacji Međimurja była natomiast rzeką graniczną węgiersko-chorwacką na krótkim końcowym odcinku jej toku do ujścia do Drawy koło Legradu.

Przyznany Austrii mocą Traktatu w Trianon obszar wykrojony z trzech węgierskich komitatów Zachodnich Węgier (Moson, Sopron i Vas) miał 4312 km² – 43% ich powierzchni obejmującej ogółem 10 719 km² – liczył 341 000 mieszkańców. Na jego stolicę wyznaczono Sopron⁵⁹.

Zachodnie Powstanie Węgierskie. Mediacja Włoch

Data wejścia w życie postanowień traktatu z Trianon miał być 26 sierpnia 1921 roku, natomiast przekazanie terenów Zachodnich Węgier przyznaczonych Austrii ustalono na 28 sierpnia. Węgrzy zostali zobowiązani, by do tego dnia wycofali ze wszystkich miejscowości na tym terenie oddziały wojskowe, administrację i wszystkie służby i organizacje podległe państwu węgierskiemu. Objęcie wszystkich miejscowości przez władze austriackie okazało się jednak niemożliwe ze względu na zbrojny opór węgierski. Pewne nadzieje u Węgrów rodziły się w związku z podpisaniem 29 sierpnia 1921 roku odrębnego traktatu pokojowego ze Stanami Zjednoczonymi, które nie zaakceptowały Traktatu w Trianon⁶⁰.

Próba zrozumienia struktury organizacyjnej, motywów działania, celów i stosowanych różnorodnych metod węgierskiego zbrojnego oporu na terenach przyznaczonych Austrii jest pasjonującą przygodą badawczą, wymagającą porównywania

58 W odległości 1 km na północny zachód od miejscowości Trdkowa przy styku obecnych granic słoweńskiego Prekmurja, węgierskiego Porabja i austriackiego Burgenlandu został ustawiony Trójkątny granicznik, traktowany jako symboliczne miejsce graniczenia nie tylko trzech państw, ale jednocześnie różnych części i kultur Europy. Vide: R. Zawistowska, *Prekmurje...*, s. 70-71.

59 A. Ernst, *Geschichte des Burgenlandes. Geschichte der österreichischen Bundesländer*, Wien 1991.

60 L. Botos, *op. cit.*

faktów z wieloma urywkowymi, często sprzecznymi ze sobą informacjami z wielu źródeł, relacji i opracowań⁶¹.

Na zewnątrz węgierski zbrojny opór sprawiał wrażenie spontanicznego protestu oburzonej i zrozpaczonej miejscowej węgierskiej ludności, i tak było, ale tylko w pewnym stopniu. Z oczywistych względów oficjalnie nie miał z nim nic wspólnego ani regent Horthy⁶², ani rząd w Budapeszcie. W istocie działania związane z Węgrami Zachodnimi koordynowali premier István Bethlen i Gyula Gombós⁶³, który był nieoficjalnym pełnomocnikiem Horthyego do kontaktów z oficerami przebywającymi w Węgrzech Zachodnich. Znał się z nimi dobrze, bo tak jak oni był jednym z pierwszych, którzy w Szegedzie zgłosili się do Armii Narodowej na apel Horthyego, a następnie walczyli z komunistami i organizowali tzw. biały terror. Ważną rolę spełniał Antal Sigray⁶⁴, który uczestniczył przez cały czas w rozgrywających się wydarzeniach w Węgrzech Zachodnich, mając nadzieję na dalsze pełnienie funkcji komisarza na Węgry Zachodnie⁶⁵. W literaturze określenie „plan Lajtabánság” bywa używane zamiennie z „Sigray-Lingauer plan”⁶⁶. Również arcyksiążę Albrecht, który

61 Hegedűs Pál rövid életrajza, *Geocities/archive.org* (angol nyelven). [2004. szeptember 10-i dátummal az [eredetiből] archiválva]. (Hozzáférés: 2009. augusztus 25.); A. Lehár, *Erinnerungen: Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn, 1918-1921*, Wien 1973. (Lehár Antal emlékiratai, németül);

L. Fogarassy, *Die Volksabstimmung in Ödenburg (Sopron) und die Festsetzung der österreichisch-ungarischen Grenze im Lichte der ungarischen Quellen und Literatur*, „Südost-Forschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas”, 1976/35, s. 150-182; A. Sigray, *Nyugat-Magyarország 1919-Es Szerepéről*, Közzéteszi: Békés Márton, <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2006/06/bekes.htm>; S. Sarkady, *A Nyugat-Magyarországi felkelés és a soproni népszavazás*, <http://w3.sopron.hu/nepszavazas1921/Tuzek.html> [dostęp 6.07.2014].

62 B. Gábor, *Horthy Miklós*, Budapest 2003; S. Sarkady, *Civitas Fidelissima – Felkelés és népszavazás, „Rubicon”, XX, szám, 2010/4-5*; L. Gulyás, *A Kisantant*, „Rubicon”, XXII. évf. 213. szám.

63 S. Sarkady, *A Nyugat-Magyarországi felkelés...*, s. 1:

Az érintett terület átadására a magyar kormány gróf Sigray Antalt, mint kormánybiztost küldte ki, a közrend fenntartásával Ostenburg-Moravék Gyula őrnagyot, a II. országos csendőrzászlóalj parancsnokát bízta meg. Az eseményeket – ez ma már bizonyos – a magyar kormány és Bethlen István miniszterelnök és kabinete irányította. Legalább négy szálon indult meg a fegyveres ellenállás előkészítése, miután Ausztria mindenfajta békés megállapodást elutasított, beleértve a mai Burgenland kettéosztását is. Thurner polgármester személyesen kereste meg Prónay Pál szolgálaton kívüli alezredest Sopron megmentése érdekében. A Thirring Gusztáv vezette Nyugat-magyarországi Liga önkénteseket toborzott. A Nyugat-magyarországi Szövetség röplapjai hirdették: „Sopron a soproniaké. A fegyveres felkelés megszervezője és legfőbb irányítója azonban Gömbös Gyula volt. Az antant Szövetségszövetségi Tábornoki Bizottság, és az osztrákok – a biztos átadás tudatában – a Széchenyi-palotában várták a híreket. Az A zóna Magyarország felőli határán álló oszt-rák csendőrök elzárták Ágfalvát Soprontól. Ostenburg hatáskörzete a B, vagyis a Keleti zóna volt.

64 Antal Sigray był autorem projektu przewidującego utworzenie pod auspicjami Francji bloku polsko-węgiersko-rumuńskiego dla przeciwstawienia się bolszewickiej Rosji Radzieckiej. Projekt ten omawiał wiosną 1920 roku z sekretarzem francuskiego ministerstwa spraw zagranicznych Mauriceem Paleologuem. Do jego realizacji nie doszło, a jesienią 1920 roku Maurice Paleologue został zwolniony z pracy w Quay d'Orsay. *Vide*: A. Sigray, *Nyugat-Magyarország 1919-es Szerepéről*, Közzéteszi: Békés Márton: <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2006/06/bekes.htm> [dostęp 12.09.2013].

65 *Ibidem*.

66 M. Békés, *A becsület politikája, (Gróf Sigray Antal élete és kora)*, Magyar Nyugat Könyvkiadó 2007.

musiał opuścić Cieszyn i przeniósł się do swoich dóbr w komitacie Moson, widział się w roli władcy Węgier Zachodnich, ewentualnie noszących nazwę Lajtabánság⁶⁷.

Wojskowym Komendantem Rejonowym Narodowej Armii Węgierskiej w Szombathely na Węgry Zachodnie 6 grudnia 1919 roku został generał byłej armii austriacko-węgierskiej Pál Hegedűs, który jako pierwszy zgłosił się w 1919 roku do Armii Narodowej organizowanej przez admirała Horthyego do walki z komunistyczną Węgierską Republiką Radziecką. Hegedűs organizował Armię Narodową, został jej dowódcą, a jego bliskimi współpracownikami byli wówczas m.in.: Antal Lehár, Pál Prónaj, Ostenburg Morávek Gyula, Iván Héijas, którzy następnie aktywnie uczestniczyli w organizowaniu i realizacji tzw. białego terroru. W 1921 roku wszyscy znaleźli się w Zachodnich Węgrzech. Trudno ustalić ich formalno-prawny status w armii węgierskiej. Mieli swoje dobrze wyćwiczone i dowodzone przez nich oddziały, występowali w roli „wolontariuszy”⁶⁸. Organizowali również oddziały ochotników wywodzących się z miejscowej węgierskiej ludności⁶⁹.

Niezależnie jednak od statusu prawnego wszyscy uczestniczący w węgierskim zbrojnym oporze byli żołnierzami, nazywanymi powstańcami, a ich walka przeszła do węgierskiej historii jako Zachodnie Powstanie Węgierskie. Dla Austriaków byli rebeliantami.

Centrum węgierskiego zbrojnego oporu znajdowało się w Sopronie. Jak napisał w swoim opracowaniu Sándor Sarkady, przed 28 sierpnia panował tam wśród Węgrów nastrój rozpacz, napięcia i przekonania, że tylko „cud może pomóc”⁷⁰.

Do pierwszego zbrojnego wystąpienia węgierskich powstańców doszło w położonej na zachód od Sopronu dużej wsi Ágfálva 28 sierpnia 1921 roku⁷¹. Wkraczający do niej żandarmi austriaccy zostali przywitani ogniem karabinów ręcznych i maszynowych. W wyniku wymiany ognia jeden z miejscowych ochotników został ciężko ranny i zmarł po przewiezieniu do szpitala. Austriacka żandarmeria wycofała się. Do zbrojnego oporu w tym dniu doszło także w kilku miejscowościach w komitacie Vas, m.in. Pinkafőné (Pinkafeld), Felsőőr (Oberwart), Alhó (Allhau), Fraknó (Forchtenstein), Nemetgyirót (D. Gerersdorf).

Do drugiego poważniejszego starcia na zachód od Sopronu doszło 7-8 września. Obydwie strony postanowiły działać z zaskoczenia. Silny, liczący 500 ludzi, oddział austriackiej żandarmerii, który otrzymał zadanie zajęcia stacji przeładunkowej w Sopronie, został w Ágfálvie zaatakowany przez węgierskich powstańców. Ich część dotarła aż do Kirchschlag, gdzie rozegrała się walka obok kościoła parafialnego. W Ágfálvie węgierscy powstańcy zaatakowali siły austriackie z dwóch stron.

67 V. Heiszler, *Photo Habsburg: Frederick Habsburg and his Family*, Budapest 1989; G. Kettinger, F. Nagy, L. Timár, *A magyaróvári nagybirtok története*, Budapest 1991.

68 Charakterystyka tych postaci – ocenianych kontrowersyjnie – dla głównego nurtu rozważań prezentowanej publikacji ma marginalne znaczenie, dlatego została świadomie pominięta.

69 Uzbrojenie mieli po zorganizowanej przez Prónaję i przeprowadzonej przez Michaela Frencha Kissa akcji w nocy 30 lipca 1920 roku na magazyn broni w Fürstenfeld. Łupem padło około trzech tysięcy karabinów, 30 karabinów maszynowych i duża liczba amunicji, http://hu.wikipedia.org/wiki/Fürstenfeldi_fegyverrablás [dostęp 15.09.2013].

70 S. Sarkady, *A Nyugat-Magyarországi felkelés...*, s. 1: Úgy tűnt, hogy itt már csak a csoda segíthet.

71 Paradoks polegał na tym, że w tej wsi na 1816 mieszkańców, 1760 mówiło po niemiecku.

W bitwie, z której zwycięsko wyszli powstańcy, zginęło 10 austriackich żołnierzy Bundesheeres i trzech węgierskich powstańców (Austriacy ocenili, że straty węgierskie wyniosły 21 poległych).

Karl Renner oświadczył wówczas, że w ten sposób wyzwolenie tego typowo niemieckiego terytorium zostało przypieczętowane krwią⁷². Austriacy, nie chcąc jednak eskalacji walk i dalszego rozlewu krwi, postanowili wycofać się z większości terenów, w których występował węgierscy powstańcy. Rozpoczęły się międzynarodowe pertraktacje⁷³.

Oficerowie dowodzący zbrojnym oporem w Węgrzech Zachodnich nie byli skłonni do stosowania się do otrzymywanych z Budapesztu sugestii np. od premiera Istvána Bethlena za pośrednictwem Pála Hegedúsa⁷⁴. Porównanie różnych informacji pozwala wysunąć wniosek, że utworzenie przez Pála Prónaj węgierskiego niezależnego państewka pod nazwą Palatynat (Banat) Litawski (hu. Lajtabánság, de. Leita-Banat)⁷⁵ nie było tylko jego decyzją. Lajtabánság był to efemeryczny twór mający od początku nieoficjalne wsparcie polityczne i materialne Węgier. Utworzenie tego państewka Pál Prónaj ogłosił 4 października 1921 roku w miejscowości Felsőő (Oberwart)⁷⁶ w komitacie Vas, około 70 km na południe od Sopronu. Prónaj ogłosił się głową Lajtabánság jako Przewodniczący Rady Zarządzającej. Zostały również powołane resorty do sprawowania podstawowych spraw administracyjnych. Miejsce i termin ogłoszenia powstania tego państewka nie były przypadkowe. Miejsce oznaczało, że jego obszar nie obejmuje tylko regionu Sopronu, lecz rozciąga się na inne komitaty Węgier Zachodnich. Termin wyprzedzał o tydzień mającą rozpocząć się 11 października konferencję w Wenecji.

Przedłużająca się napięta sytuacja na pograniczu węgiersko-austriackim skłoniła Radę Ambasadorów do przyjęcia propozycji Włoch, które zaoferowały się jako mediator. Węgry godziły się na włoską mediację, widząc w niej jakąś nadzieję, a po pewnych wahaniach przystał na nią również Johann Schöberl premier Austrii. Do negocjacji węgiersko-austriackich przy mediacji Włoch doszło w Wenecji pomiędzy 11 a 13 października 1921 roku. Na czele delegacji węgierskiej stali premier István Bethlen i Miklos Bánffy, a delegacji austriackiej premier Johann Schöberl i Alexander

72 K. Renner, *Wie es zur Befreiung des Burgenlandes kam*, [w:] *Die Gendarmerie*, Illustrierte Zeitschrift für die allgemeine und fachliche Fortbildung der Gendarmeriebeamten Österreichs. Sonderheft: 10 Jahre österreichische Gendarmerie im Burgenland, 1931, s. 9-11.

73 M. Ormos, *Civitas Fidelissima*, <http://w3.sopron.hu/nepszavazas1921/Ormostot.html> [dostęp 7.07.2014].

74 L. Fogarassy, *Prónay Pál emlékezései az 1921. évi nyugat-magyarországi eseményekről* *Negyedik rész / A Turán Sopronba érkezik*, „Soproni Szemle”, évfolyam (rok) 1986. XL, szám 4, s. 12 (304) – 30 (322), dostęp również: http://epa.oszk.hu/01900/01977/00154/pdf/EPA01977_Soproni_Szemle_1986-xl-4.pdf [dostęp 7.07.2014].

75 A. Moritsch, *Vom Ethnos zur Nationalität: der nationale Differenzierungsprozess am Beispiel ausgewählter Orte in Kärnten und im Burgenland*, München 1991, s. 110.

76 Felsőő powstał w średniowieczu jako osada strażników granicznych, pełnił ważne miejsce w węgierskim systemie Gyepűelv, odegrał strategiczną rolę w walkach z Turcją w XVI i XVII wieku. Wielu jego węgierskich mieszkańców w XX wieku było potomkami średniowiecznych łuczników.

Khuen-Hédervár. Mediatorem był Tomasi Della Torretta Pietro, włoski minister spraw zagranicznych. Przez pierwszy dzień obrad Austriacy stali konsekwentnie na stanowisku, że należy ściśle dostosować się do postanowień traktatowych. Następnego dnia premier Węgier odczytał list Milleranda z 6 maja 1920 roku, w którym przyznawał on, że kara dla Węgier była za wysoka i zalecał przy rozpatrywaniu szczegółowych rozstrzygnięć stosować elastyczną zasadę⁷⁷. Początkowo i te argumenty nie odniosły skutku, ale zdecydowane stanowisko włoskie doprowadziło do porozumienia. W spisany protokole znalazły się dwa najważniejsze postanowienia: Węgrzy zgodzili się, że całe terytorium przyznane Austrii przez Traktat w Trianon zostanie przekazane pod jej administrację, a przedtem zbrojne oddziały węgierskie zostaną z niego wycofane i rozbrojone. Austria wyraziła zgodę na przeprowadzenie plebiscytu w regionie Sopronu, mając zapewne nadzieję, że przyniesie on korzystny dla niej wynik⁷⁸. Termin plebiscytu został ustalony na 23 października 1921 roku⁷⁹.

Konferencja w Genewie została przez Węgrów potraktowana jako „pierwszy dyplomatyczny sukces w pierścieniu wrogości”⁸⁰.

Plebiscyt. Ustalenie granicy węgiersko-austriackiej. Utworzenie Burgenlandu

Próba powrotu Karola IV na tron węgierski w dniach od 21 do 31 października 1921 roku, w którą zaangażowali się dowódcy kierujący węgierskim zbrojnym ruchem oporu w Węgrzech Zachodnich, a zwłaszcza Anton Lehár i Gyula Ostenburg Moravek, zakłóciła ustalony terminarz i uniemożliwiła przeprowadzenie plebiscytu zaplanowanego na 23 października⁸¹.

Unormowanie sytuacji nastąpiło na podstawie układu z 5 listopada 1921 roku. Zgodnie z tą umową do 13 listopada 1921 roku powstańcy węgierscy mieli opuścić

77 *Millerand-féle kísérőlevél*, http://hu.wikipedia.org/wiki/Millerand-féle_kísérőlevél [dostęp 6.07.2014]; *Igazságot Magyarországnak – Trianon kegyetlen tévedései, szerkesztésében* (red.) O. Légrády, Budapest 1930; I. Romsics, *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. század magyar történelméről*, Osiris, 2002.

78 Według spisu ludności w 1910 roku Sopron miał 33 932 mieszkańców (51% Niemców, 44,3% Węgrów, 4,7% pozostali). Religie: 64,1% katolicy, 27,8% luteranie, 6,6% żydzi, 1,2% kalwini, 0,3% pozostali, *A magyar szent corona orságainak 1910. évi népszámlálása: Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.*, Budapest 1912. bl 3., KlimoTheca.

http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt06042201/0_0_3_pg_22.html [dostęp 7.07.2014].

79 *Protokoll, unterzeichnet in Venedig am 13. Oktober 1921, betreffend die Regelung der westungarischen Frage teilweise geändert bzw. bekräftigt durch, Entscheidung des Völkerbundes vom 19. September 1922, Vereinbarung der beiden Vertragsschließenden Staaten vom 22. November 1922, Übereinkommen betreffend die Regelung der durch die Grenzziehung aufgeworfenen rechtlichen Fragen vom 11. März 1927* (BGBl. Nr. 93/1928), Vertrag zwischen der Republik Österreich und der Ungarischen Volksrepublik vom 31. Oktober 1964 (BGBl. Nr. 72/1965), <http://www.verfassungen.de/at/burgenland/venedigerprotokoll.htm> [dostęp 7.07.2014].

80 „Velence mérföldkő volt. Ez volt az ellenséges gyűrűbe szorított és megcsonkított Magyarország első diplomáciai sikere (pol.: Wenecja była kamieniem milowym. To był pierwszy sukces dyplomatyczny okaleczonych Węgier w zaciśniętym pierścieniu wrogości)”. Zob. S. Sarkady, *A Nyugat-Magyarországi felkelés...*, s. 2.

81 Dwie próby Karola IV Habsburga powrotu na królewski tron węgierski w 1921 roku to oddzielny problem.

teren przyznany Austrii w Traktacie Trianonskim i złożyć broń. Przestało istnieć efemeryczne węgierskie państewko Lajtabánság („Palatynat Litawski”), kierowane przez Prónaję, które Austriacy ironicznie nazywali „Operettenstadt”⁸². Do 30 listopada teren Lajtabánság został objęty przez władze austriackie. Dnia 5 grudnia 1921 roku Burgenland został oficjalnie włączony do Republiki Austrii.

Termin plebiscytu w Sopronie i jego najbliższej okolicy ustalono na 14-16 grudnia 1921 roku. Austriacy postanowili zachować neutralność i wycofali swoich przedstawicieli z komisji przeprowadzającej plebiscyt, działającej pod międzynarodowym nadzorem. Listy głosujących przygotowali Węgrzy⁸³.

Tabela 1. Wyniki referendum 14-16 grudnia 1921 r. w Sopronie i sąsiednich wioskach

Stimmbezirke (Okręg)	Stimmberechtigte (Liczba uprawnionych)	Abgegebene Stimmen (Oddanych głosów)	Davon ungültig (Głosy nieważne)	für Österreich (Za Austrią)	[%]	für Ungarn (Za Węgrami)	[%]
Ödenburg / Brennberg (Sopron/Brenn- bergbánya)	18994	17298	351	4620	27,2	12327	72,8
Agendorf (Ágfalva)	1148	848	18	682	82,2	148	17,8
Harkau (Harka)	668	581	9	517	90,4	55	9,6
Holling (Fertőboz)	349	342	11	74	22,3	257	77,7
Kohlhof (Kópháza)	948	813	30	243	30	550	70
Kroisbach (Fertőrákos)	1525	1370	33	812	60,7	525	39,3
Wandorf (Sopronbánfalva)	1538	1177	35	925	81	217	19
Wolfs (Balf)	668	595	17	349	60,4	229	39,6
Zinkendorf (Nagycenk)	1041	1039	8	5	-	1026	100,0
Insgesamt (Razem)	26879	24063	512	8227	34,9	15334	65,1

Źródło: *Soproni népszavazás*, <http://hu.wikipedia.org/wiki/Soproni/népszavazás>,
(*Volksabstimmung in Ödenburg*) [dostęp 7.07.2014].

82 A. Moritsch, *op. cit.*, s. 111.

83 J. C. Swanson, *The Sopron Plebiscite of 1921. A Success Story*, „East European Quarterly 34” (2000/2001), s. 81-94; O. Helmer, *40 Jahre Burgenland. Ein Land wählt die Freiheit*, Wien 1961, s. 50; T. Spira, *The Sopron (Odenburg) Plebiscite of December 1921 and the German Nationality Problem*, <http://www.hungarianhistory.com/lib/tria/tria26.htm> [dostęp 7.07.2014]; V. Miltschinsky, *Das Verbrechen von Ödenburg*, Wien 1922; I. Tóth, *A nyugat-magyarországi kérdés 1922-1939. Diplomácia és helyi politika a két világháború között*. Dissertationes Sopronienses 2., Sopron 2006.

i topograficzne prace nad nową granicą austriacko-węgierską zostały zakończone w lipcu 1924 roku. Ostatnie spotkanie Komisji Nadzoru Granicznego odbyło się 2 sierpnia 1924 roku w Sopronie. Efektem pracy Komisji było 18 książek i 180 map stanowiących dokument pod nazwą: *Pełny opis i plan granicy państwowej pomiędzy Republiką Austrii a Królestwem Węgier z mapami*⁸⁶.

Ostatecznie przyłączony do Austrii obszar wydzielony z trzech węgierskich komitatów Moson, Sopron i Vás stanowił w sumie około 40% ich powierzchni sprzed I wojny światowej i objął 3966 km². Odejmując tę liczbę od 4312 km², które Austria miała otrzymać na podstawie traktatów, można stwierdzić, że walka Węgrów w 1921 roku przyniosła im sukces w postaci 346 km² powierzchni pozostawionych po plebiscycie w granicach państwa węgierskiego, a przyznanych Austrii w traktatach z Saint Germain i z Trianon.

Austriacki Landtag po decyzji Rady Ambasadorów w 1922 roku przyjął dla przyłączonego na wschodzie obszaru nazwę „Burgenland”, która była pewnym nadużyciem, ponieważ to określenie odnosiło się do całego Kraju Zamków, z którego do Austrii nie została przyłączona nawet połowa.

Obszarowi, który miał być według planów austriackich wydzielony z zachodnich części czterech węgierskich komitatów, administrowanych z czterech zamków o tej samej nazwie, graniczącemu na północnym odcinku z Dolną Austrią, a na południowym ze Styrią⁸⁷, Austriacy nadali początkowo nazwę Kraj Czterech Zamków (Vierburgenland): Pozsony (Bratysława, niem. Pressburg), Moson (niem. Wiselburg), Sopron (niem. Oedenburg) i Vas (niem. Eisenburg). Okazało się jednak, że żaden z czterech zamków, których nazwy nosiły komitaty, nie znalazł się w części Węgier Zachodnich ostatecznie anektowanej przez Austrię. Bratysława stała się stolicą Słowacji, która razem z Czechami utworzyła wspólne niepodległe państwo, a pozostałe trzy zamki pozostały na terytorium Węgier. Wówczas od pierwotnej propozycji nazwy Austriacy odrzucili słowo – liczebnik vier (cztery) i pozostawili nazwę Burgenland (Kraj Zamków). Przyjmując genezę nazwy Burgenland od czterech zamków, można ją uznać za dyskusyjną i określającą jedynie dalej sięgające ówczesne zamiary Austriaków wobec terytorium Słowacji i Węgier, których nie udało się im w pełni zrealizować. Nazwa Kraj Zamków (Burgenland) ma jednak uzasadnienie w rzeczywistości poza wzmiankowanymi czterema zamkami, które nie znalazły się na jego terytorium. Na liście zamków i pałaców na terenie Burgenlandu figuruje 60 obiektów. Wiele z nich stanowi zabytki klasy światowej. Najpiękniejsze pozostały po węgierskich rodach książęcych.

Pierwsze wybory do krajowego parlamentu Burgenlandu odbyły się 18 lipca 1922 roku, a w 1923 roku powszechny spis ludności. W Burgenlandzie mieszkało wówczas 285 600 osób, w tym znacznie mniejsza niż w 1910 roku na tym terytorium liczba Węgrów. Na listach spisowych odnotowano w 1923 roku 14 931 Węgrów, czyli 5% ogólnej liczby mieszkańców Burgenlandu. Znaczna część węgierskiej inteligencji,

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych: *Nazewnictwo Geograficzne Świata*. Zeszyt 11: Europa część 1 i Zeszyt 12, część 2.

w tym urzędnicy, funkcjonariusze służb mundurowych, nauczyciele wyjechali do Węgier. Apogeum osiągnęła rozpoczęta w końcu XIX wieku wielka emigracja do Stanów Zjednoczonych.

Próba podsumowania

Zasadę kryterium etnicznego przyjętą przy ustalaniu wspólnej granicy Austrii i Węgier, przekształcających się w państwa narodowe, można uznać za słuszną. Jest ona jednak sprawiedliwa tylko wówczas, gdy nie jest stosowana wybiórczo, ale konsekwentnie i starannie realizowana. W świetle rozwiązania przyjętego przy ustalaniu granicy austriacko-węgierskiej – chociaż i w tym przypadku można wskazać na przykłady braku konsekwencji i staranności w szczegółach – stają się bardzo widoczne krzywdzące dla ludności węgierskiej rozwiązania, jakie zastosowano wobec niej przy ustalaniu granic Węgier z innymi sąsiadami. Nie wykorzystano tam zasady etniczności i nie zasięgano opinii miejscowej ludności.

Mapa 2. Współczesne granice państw w Basenie Naddunajskim z widoczną w środku mapy biegnącą na południe od Bratysławy granicą austriacko-węgierską ustaloną po I wojnie światowej

Źródło: *Plik: Danubemap.png* (Znajduje się w Wikimedia Commons – repozytorium wolnych zasobów, należy do domeny publicznej. Zawiera materiały pochodzące z World Factbook, należącej do amerykańskiej Centralnej Agencji Wywiadowczej.)
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Danubemap.png> [dostęp 8.07.2014].

Istotnym uściśleniem, które należy powtarzać z uporem, zajmując się historią Węgier, jest konieczność zwracania uwagi na nagminne traktowanie jako synonimów nazw i określeń: Węgry jako Królestwo Węgierskie, Węgry jako państwo narodowe i Węgry jako kraj. Nie jest słuszną powszechnie głoszona teza, iż „Węgry straciły dwie trzecie swojego terytorium” po I wojnie światowej, bo tych dwóch trzecich nie utraciły Węgry jako państwo narodowe ani Węgry jako kraj, lecz utraciło je wielonarodowe Królestwo Węgierskie. Dopiero wówczas, gdy stanie się oczywistą prawda, że niesprawiedliwy wobec Węgrów był nie rozpad utworzonej w średniowieczu wielonarodowej monarchii, zaczyna się rozumienie, że niesprawiedliwe i niesłuszne było odrzucenie przez zwycięskich sąsiadów węgierskiego państwa narodowego zasady kompromisu w ustalaniu granic i włączanie przez nich do swoich terytoriów państwowych terenów i miejscowości zamieszkałych w zdecydowanej większości przez ludność węgierską.

Jednym z nasuwających się wniosków jest porównanie koncepcji federacyjnych austriackich, węgierskich i czeskich jako programu zorganizowania w XX wieku Środkowej Europy w Basenie Naddunajskim. Koncepcje te były wyrazem ambicji każdego z tych państw zmierzających do odgrywania roli lidera w tym regionie Europy. Pierwsza z 2006 roku przewidywała przekształcenie monarchii austriacko-węgierskiej w Wielką Austrię (według Aurela Popovici), węgierska Oskara Jászi widziała zbudowanie Środkowej Europy na wzór Szwajcarii z umocnioną pozycją Węgier, a czeska Tomasza Garigue Masaryka i Edvarda Beneša zakładała pełnienie przez Czechy roli regionalnego mocarstwa.

Węgrzy do niektórych miejsc w anektowanych przez Austrię części Zachodnich Węgier mają prawo mieć sentymentalny stosunek podobny do serbskiego wobec Kosowa. W miejscowości Güssing (węg. Némétújvár, chorw. Novigrad) znajduje się grobowiec rodu Batthány, drugi co do wielkości w Austrii po grobowcu cesarskiego rodu Habsburgów w Wiedniu. Mające wielkie posiadłości na terenie Węgier Zachodnich rody Batthány i Esterhazy po przejściu węgierskiej korony przez Habsburgów po klęsce pod Mohaczem były przez następne wieki rzecznikami lojalności wobec Austrii. Jednak w 1848 roku Lajos Batthány został premierem niezależnych Węgier. Po pokonaniu Węgrów Austriacy aresztowali Lajosa Batthányego, skazali na śmierć i 6 października 1849 roku w Peszcie wykonali wyrok⁸⁸.

An annexation of a part of Western Hungary to Austria after World War I – formation of Burgenland

The border, shaped in 1140, between Austria (at that time it was Ostmark) and Hungarian Monarch survived almost eight centuries. Before World War I, it was the longest part of the border separating the Austrian part of dualistic and multinational Austro-Hungarian Monarchy

⁸⁸ Na miejscu egzekucji przez cały czas płonie ogień. Pośmiertne szczątki Lajosa Batthányego zostały przeniesione do pięknego mauzoleum, specjalnie wybudowanego w 1871 roku w Budapeszcie. Jedną ze związanych z egzekucją legend głosi, że austriaccy oficerowie po jej zakończeniu raczyli się piwem i wznosząc toasty, stukali się kufłami, dlatego na Węgrzech do dzisiaj stukanie się kufłami z piwem jest traktowane jako obraźliwy gest.

(Cisleithania) from its Hungarian part (Transleithania). German and Slav population, especially Croats, constituted a large proportion of western part of four Hungarian comitatus. Hungarians used the term – Őrvidék for this region, Croats – Gradišće and Germans – Burgenland. During the Paris Peace Conference in 1919, ambitious Czech plans to transform this region into “Slav corridor” were not accepted. The victorious Entente monarchies formulated a decision favorable to Austria and placed it in the treaty with Austria signed in Saint-Germain and in the treaty with Hungary signed in Trianon. Austria received western counties of the Hungarian comitatus. Hungarian protests against the decisions were expressed in a form of armed resistance of the local population. Thanks to a kind Italian attitude towards Hungarians, a referendum, won by Hungarians, was conducted in Sopron and the adjoining region. Thanks to the result of the referendum, it was decided to leave the whole region of Sopron in Hungarian boundaries. The International Commission outlined a new Austro-Hungarian border between 1922 and 1923. The border was approved in 1924. A separate federated state of Austria – Burgenland – came into existence on the territories retaken from Hungary.

Translated by Marta Antoniuk

Присоединение к Австрии после I мировой войны части Западной Венгрии – создание Бургенланда

Сформировавшаяся около 1140 г. граница между Австрией (тогда это была Восточная марка) и Венгерским королевством, просуществовала без больших изменений почти восемь столетий. До Первой мировой войны это был самый важный участок границы, отделяющей австрийскую часть двуединой многонациональной Австро-Венгерской монархии (Цислейтания) от ее венгерской части (Транслейтания). Значительный процент населения в западных частях четырех приграничных венгерских комитатов составляли немцы и славяне, прежде всего хорваты. Венгры называли эту территорию Őrvidék, хорваты – Gradišće, а немцы – Burgenland. Амбициозные чешские планы по превращению этой территории в «славянский коридор» не были одобрены Парижской мирной конференцией в 1919 г. В мирных договорах, подписанных в Сен-Жермене с Австрией и в Трианоне с Венгрией, победоносные державы Антанты записали решение, выгодное для Австрии. Она получила западные округа венгерских приграничных комитатов. Венгерские протесты против этих решений выразились в форме вооруженного сопротивления местного населения. В Шопроне и в прилегающем к нему регионе – при доброжелательном к венграм посредничестве Италии – был проведен референдум, в котором победили венгры. Благодаря этому результату было принято решение оставить весь регион Шопрона в границах Венгрии. Международная комиссия размежевала новую австро-венгерскую границу в 1922-1923 гг. Граница была утверждена в 1924 г. На отобранной у венгров территории была создана отдельная федеративная земля Австрии – Бургенланд.

Перевод Агнешка Поспишыль

Bibliografia

- A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*, Budapest 1912, Magyarország vármegyéi és városai Vas vármegye szerk. Borovszky Samu Bp. 1898.
- A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása: Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telekék szerint.*, Budapest 1912. bl 3., KlimoTheca.

- http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt06042201/0_0_3_pg_22.html.
- Amstadt J., *Die k. k. Militärgrenze 1522-1881* (mit einer Gesamtbibliographie), Würzburg 1969.
- Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich. Band 1. Selbstbestimmung der Republik. 21. Oktober 1918 bis 14. März 1919. Hrsg.: Klaus Koch, Walter Rauscher und Arnold Suppan, Wien/München 1993 [= ADÖ. Band 1].
- Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich. Band 2. Im Schatten von St. Germain. 15. März bis 10. September 1919. Hrsg.: Klaus Koch, Walter Rauscher und Arnold Suppan. Wien/München 1994 [= ADÖ. Band 2].
- Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938 (ADÖ), Band 3. Österreich im System der Nachfolgestaaten: 11. September 1919 bis 10. Juni 1921, Hrsg.: Klaus Koch, Walter Rauscher und Arnold Suppan. Wien/München 1996 [= ADÖ. Band 3].
- Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich. Band 4. Zwischen Staatsbankrott und Genfer Sanierung. 11. Juni 1921 bis 6. November 1922. Hrsg.: Klaus Koch, Walter Rauscher und Arnold Suppan. Wien/München 1998, Dokument 625: Memorandum an Regierung, 19. Dezember 1921 [= ADÖ. Band 4].
- Batowski H., *Rozpad Austro-Węgier 1914-1918*, Warszawa 1982.
- Békés M., *A becsület politikája* (Gróf Sigray Antal élete és kora), Magyar Nyugat Könyvkiadó 2007.
- Bekić J., *Die Entstehung der Ersten Tschechoslowakischen Republik und die Pläne zur Errichtung eines, Slawischen Korridors*, Univ., Ungedruckte Diplomarbeit., Wien 2006.
- Beneš E., *Souvenirs de Guerre et de la Révolution 1914-1918*, Vol. 1, 2, Paris 1928.
- Berkes T., *Masaryk és Jászi, A cseh és magyar századforduló tipológiájához*, [w:] „...mennyre hátra van még az ember”, Emlékkönyv Török Endre hetvenedik születésnapjára, Budapest 1993.
- Birke E., *Der Erste Weltkrieg und die Gründung der Tschechoslowakei 1914-1919*, [w:] *Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder*, hrsg. von K. Bosi, Stuttgart 1968.
- Botlik J., *The Fate of Western Hungary 1918-1921* (tytuł I wydania węgierskiego: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918-1921*, Vasszilvagy 2008), tłum. i red. P. J. Csermely, Corvinus Publishers Buffalo – Hamilton, 2012.
- Botos L., *Events leading to Trianon*, <http://www.magtudin.org/Trianon.htm>.
- Botos L., *The road to the dictated peace*, Cleveland, Ohio 1999.
- Chervin A., *De Prague a l'Adriatique; considérations géographiques, ethniques et économiques sur le territoire (corridor) faisant communiquer les Tchèques avec les Yougoslaves*, Paris 1919.
- Čulen K., *Pittsburghska dohoda*, Bratislava 1937.
- Dejmek J., *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992). Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*, Praha 2002.
- Dokumenty československé zahraniční politiky* (DČZP), Sv. II/1, *Československo na pařížské mírové konferenci*, ed. F. Kolář, J. Dejmek et cons., Praha 2000.
- Emlékezés a második ágfalvi csata évfordulóján*, Sopron.hu, [dostęp 8.09.2008], http://www.sopron.hu/Sopron/portal/front_show?contentId=2764.
- Ernst A., *Geschichte des Burgenlandes*, München 1991.
- Ernst A., *Geschichte des Burgenlandes. Geschichte der österreichischen Bundesländer*, Wien 1991.
- Essen A., *Polityka Czechosłowacji w Europie Środkowej 1918-1932*, Kraków 2006.
- Falk E., *Das Burgenland im Blickfeld tschechischer Großherrschaftspläne*, Diss. Heidelberg 1937.
- Ferenčuhová B., *Velmocenský diktát alebo vedecký problém? Rokovania o hraniciach Československa v prvej fáze mierovej konferencie v Paríži roku 1919*, [w:] *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín, 1848-1918*, red. P. Švorc i L. Harbulová, Zborník venovaný prof. PhDr. Michalovi Danilákovi k jeho 65. narodeninám, Prešov-Bratislava-Wien 1999.
- Fogarassy L., *Die Volksabstimmung in Ödenburg (Sopron) und die Festsetzung der österreichisch-ungarischen Grenze im Lichte der ungarischen Quellen und Literatur*, „Südost-Forschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas”, 1976/35.

- Fogarassy L., *Prónay Pál emlékezései az 1921. évi nyugat-magyarországi eseményekről* Negyedik rész / *A Turán Sopronba érkezik*, „Soproni Szemle”, évfolyam (rok) 1986. XL, szám. 4, s. 12 (304) – 30 (322), dostęp również: http://epa.oszk.hu/01900/01977/00154/pdf/EPA01977_Soproni_Szemle_1986-xl-4.pdf [dostęp 7.07.2014].
- Gábor B., *Horthy Miklós*, Budapest 2003.
- Gábor M., Major A., *Kik vagytok ti, gyepűőrök? – A burgenlandi magyarság vasfüggönyei*, rész (część) 1: M. Gábor, *Pápább a pápánál*, 08.03.2010, http://mno.hu/migr_1834/papabb_a_papanal-252892, rész (cz.) 2: M. Gábor, A. Major, *Óperenciás-mocsár*, 16.03.2010, http://mno.hu/migr_1834/operencias-mocsar-261437, rész (cz.) 3: M. Gábor, *Apanyelv*, 23.03.2010, http://mno.hu/migr_1834/apanyelv-263286.
- Giziński J., *Węgierski spór o Miklosa Horthy'ego*, „Rzeczpospolita”, 2-3 czerwca 2012.
- Göckenjan H., *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden 1972.
- Goldinger W., Binder D. A., *Geschichte der Republik Österreich: 1918-1938*, Wien 1992.
- Granice Hrvatske na zemljovidima: od XII. do XX. stoljeća*. (Katalog izložbe.) Tekstovi Ankica Pandžić et alii, Zagreb 1992.
- Gulyás L., *A Kisantant*, „Rubicon”, XXII. évf. 213. szám.
- Hegedűs Pál rövid életrajza, *Geocities/archive.org* (angol nyelven). [2004. szeptember 10-i dátummal az [eredetiből] archiválva]. (Hozzáférés: 2009. augusztus 25.).
- Heiszler V., *Photo Habsburg: Frederick Habsburg and his Family*, Budapest 1989.
- Helmer O., *40 Jahre Burgenland. Ein Land wählt die Freiheit*, Wien 1961.
- Hochenbichler E., *Republik im Schatten der Monarchie. Das Burgenland, ein europäisches Problem*, Wien-Frankfurt-Zürich 1971.
- Horthy M., *Memoirs*, New York 1957.
- Igazságot Magyarországnak – Trianon kegyetlen tévedései*, Dr. Légrády Ottó szerkesztésében, 1930.
- Irmanová E., *Maďarsko a Trianonská mírová smlouva*, [w:] *Európa, nemzet, külpolitika*, ed. L. Borhi, Budapest 2010.
- Иванов И. Т., *Общи страници в ранната история на родствениите Прахървати и Прабългари. Страница за прабългарите. Език, произход, история и религия в статии, книги и музика*, <http://www.protobulgarians.com/Statii>.
- Jászi O., *Les tendances de la politique hongroise concernant les nationalités*, [w:] *La Hongrie contemporaine et le suffrage universel*. Edition spéciale française du Huszadik Század., Paris 1909.
- Kamiński M. K., *Polityczne aspekty czeskiego najazdu na Śląsk Cieszyński w styczniu 1919 roku*, Prace Komisji Środkowoeuropejskiej II, Kraków 1994.
- Kettinger G., Nagy F., Tímár L., *A magyaróvári nagybirtok története*, Budapest 1991.
- Kierski K., *Masaryk a Polska*, wyd. 2, Poznań 1935.
- Kopys T., *Oszkár Jászi. Z dziejów idei federalizmu w Europie Środkowej w latach 1900-1920*, Kraków 2006.
- Krizsanits B., Horvath M., *Das Leithagebirge, Grenze und Verbindung*, Bibliothek der Provinz 2012.
- Kuklik J., Nemeček J., *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýne 1939-1945*, Prague 2004.
- Lehár A., *Erinnerungen: Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn, 1918-1921*, Wien 1973.
- Leser N., *Vom Sinn der burgenländischen Geschichte*, [w:] R. Berczeller, N. Leser, ...mit Österreich verbunden. *Burgenlandschicksal 1918-1945*, Wien-München 1975.
- Łaptos J., *Kształtowanie się francuskiej koncepcji konfederacji naddunajskiej w latach 1918-1920*, „Studia Polono-Danubiana et Balcanica”, IV, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MII, Prace Historyczne 97, red. M. Pułaski, Kraków 1991.
- MacMillan M., Holbrooke R., *Paris 1919: Six Months that Changed the World*, New York 2002.
- Magyarország kistájainak katasztere*, Második, átdolgozott és bővített kiadás, ed. Z. Dövényi, Budapest 2010.

- Marosi E., *Burgen im österreichisch-ungarischen Grenzraum*, Eisenstadt 1990.
- Masaryk T. G., *Die Weltrevolution*, Berlin 1927.
- Millerand-féle kísérőlevél, http://hu.wikipedia.org/wiki/Millerand-féle_kísérőlevél [dostęp 6.07.2014].
- Miltschinsky V., *Das Verbrechen von Ödenburg*, Wien 1922.
- Moritsch A., *Vom Ethnos zur Nationalität: der nationale Differenzierungsprozess am Beispiel ausgewählter Orte in Kärnten und im Burgenland*, München 1991.
- Orlof E., *Orawa i Spisz w stosunkach polsko-słowacko-czeskich w latach 1918-1920*, [w:] *Stosunki polsko-czesko-słowackie 1918-1945*, praca zbiorowa pod red. E. Orlof, Rzeszów 1992.
- Ormos M., *Civitas Fidelissima*, <http://w3.sopron.hu/nepszavazas1921/Ormostot.html>.
- Orzoff A., *Battle for the Castle: The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914-1948*, Oxford 2009.
- Pálffy G., *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526-1598. A győri vártöröktől való visszafoglalása 400. évfordulójának emlékére*, Győr 1999.
- Pálffy G., *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei*, „Hadtörténelmi Közlemények” 108. (1995).
- Patelski M., *Admiral Miklós Horthy de Nagybánya – kawaler Orderu Wojennego Marii Teresy*, [w:] *Przyjaźń z tysiącletnim rodowodem. Szkice z dziejów relacji polsko-węgierskich*, red. P. Jakóbczyk-Adamczyk i D. Rogut, Bełchatów 2009.
- Paszkiewicz J., *Jugosławia w polityce Włoch w latach 1914-1941*, Poznań 2004.
- Prónay P., *Emlékezései az 1921. évi nyugat-magyarországi eseményekről. IV. Közzéteszi: Fogarassy László, „Soproni Szemle”, 1986. 4. szám, 320. old. [A válogatás az 1963-as kiadású Prónay-naplóiban nem közölt vonatkozó részeket tartalmazza.]; A határban a Halál kaszál – önéletrajz, benne a Lajtabánság történetének leírásával, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963. (ismertetése: A. Andrassy, *A hóhér tollat fogott: Prónay visszaemlékezése az 1919-es somogyi fegyverterrorra.*, „Somogyi Néplap”, 1963. október 27. 4.).*
- Protokoll, unterzeichnet in Venedig am 13. Oktober 1921, betreffend die Regelung der westungarischen Frage teilweise geändert bzw. bekräftigt durch, Entscheidung des Völkerbundes vom 19. September 1922, Vereinbarung der beiden Vertragschließenden Staaten vom 22. November 1922, Übereinkommen betreffend die Regelung der durch die Grenzziehung aufgeworfenen rechtlichen Fragen vom 11. März 1927 (BGBl. Nr. 93/1928), Vertrag zwischen der Republik Österreich und der Ungarischen Volksrepublik vom 31. Oktober 1964 (BGBl. Nr. 72/1965), <http://www.verfassungen.de/at/burgenland/venedigerprotokoll.htm>.
- Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/1920*, hrsg. H. Raschhofer, Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht, heft 24, Berlin 1937.
- Renner K., *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat* (1901).
- Renner K., *Grundlagen und Entwicklungsziele der österreichisch-ungarischen Monarchie* (1906).
- Renner K., *Wie es zur Befreiung des Burgenlandes kam*, [w:] *Die Gendarmerie*, Illustrierte Zeitschrift für die allgemeine und fachliche Fortbildung der Gendarmeriebeamten Österreichs. Sonderheft: 10 Jahre österreichische Gendarmerie im Burgenland, 1931.
- Romsics I., *Mitoszok, legendák, tévhitek a 20. század magyar történelméről*, Osiris, 2002.
- Rozumět dějinám. Vytvoř česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, Praha 2002 (rec. R. Bogacz (obecnie R. Zawistowska), „Rocznik Wschodni”, Rzeszów-Kraków 2003, nr 9).
- Sarkady S., *A Nyugat-Magyarországi felkelés és a soproni népszavazás*, <http://w3.sopron.hu/nepszavazas1921/Tuzek.html>.
- Sarkady S., *Civitas Fidelissima – Felkelés és népszavazás*, „Rubicon”, XX, szám, 2010/4-5.
- Seton-Watson R. W., *Masaryk in England*, Cambridge 1943.
- Sigray A., *Nyugat-Magyarország 1919-Es Szerepéről*, Közzéteszi: Békés Márton, <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2006/06/bekes.htm>.
- Sirácky J., *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18 a 19 storočí*, Bratislava 1966.

- Somogyi L., *Die burgenländischen Magyaren in geographischer Sicht*, Dissertation, Graz 1966.
- Spira T., *The Sopron (Odenburg) Plebiscite of December 1921 and the German Nationality Problem*, <http://www.hungarianhistory.com/lib/tria/tria26.htm>.
- Suba J., *Adalékok a trianoni határ megállapításához Vas vármegyében*, <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2000/03/suba.htm>.
- Suppan A., *Jugoslawien und Österreich 1918-1938*, München 1996.
- Šolle Z., *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských jednání v roce 1919*, II, Praha 1993.
- StGBL, ADÖ, Band 1, Dokument 95 *Stenographische Protokolle über die Sitzungen der Provisorischen Nationalversammlung für Deutschösterreich. 1918 und 1919*, 14 November 1918.
- StGBL. Nr. 41/1918, Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (ADÖ) Band 1. Selbstbestimmung der Republik. 21. Oktober 1918 bis 14. März 1919. Hrsg.: Klaus Koch, Walter Rauscher und Arnold Suppan. Wien/München 1993 Dokument 1/27 *Die Staatserklärung über Umfang, Grenzen und Beziehungen des Staatsgebietes von Deutschösterreich*.
- Swanson J. C., *The Sopron Plebiscite of 1921. A Success Story*, „East European Quarterly” 34 (2000/2001).
- Tagányi K., *Gyepű és Gyepűelve*, „Magyar Nyelv”, Budapest, évfolyam (rok) 1913, nr 9.
- Teslaru-Born A., *Ideen und Projekte zur Föderalisierung des Habsburgischen Reiches mit besonderer Berücksichtigung Siebenbürgens 1848-1918*. Inauguraldissertation an der Johann-Wolfgang-Goethe-Universität, Frankfurt am Main 2005.
- TREATY OF PEACE WITH AUSTRIA (St. Germain-En-Laye, 10 September 1919), Part II *Frontiers of Austria*, Article 27, [w:] Australian Treaty Series 1920 No. 3, Department of Foreign Affairs and Trade, Canberra, treaty of peace between the allied and associated powers and Austria; protocol, declaration and special declaration, (st. Germain-en-Laye, 10 September 1919), Entry into force for Australia and generally (Treaty): 16 July 1920, Entry into force for Australia and generally (Protocol, Declaration and Special Declaration): 10 September 1919, AUSTRALIAN TREATY SERIES, 1920. No. 3 (electronic), (c) Commonwealth of Australia 1999. Westungarn geht an Österreich und erhält den Namen Burgenland (der Name rührt von den vier Komitaten Wieselburg, Eisenburg, Ödenburg und Pressburg her, aus deren Teilen das Burgenland gebildet wird).
- Treaty of peace between the allied and associated powers and Hungary and protocol and declaration, signed at Trianon June 4, 1920: Part II. *Frontiers of Hungary*.
- Tóth I., *A nyugat-magyarországi kérdés 1922-1939. Diplomácia és helyi politika a két világháború között*. Dissertationes Sopronienses 2., Sopron 2006.
- Wereszycki H., *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*, Kraków 1975.
- Werstadt J., *Masarykova a Kramářova cesta k samostatnosti*, Praha 1948.
- Zawistowska R., *Kwestia węgierskiej mniejszości narodowej w Słowacji w latach 1945-1948*, Warszawa 2010.
- Zawistowska R., *Prekmurje – oderwanie od Węgier i przyłączenie do Słowenii (1919-1920)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, IH PAN w Warszawie, t. XLVII, 2012.
- Zawistowska R., *Ustalenie granicy Węgier z Chorwacją i Serbią po I wojnie światowej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, IH PAN w Warszawie, t. XLVIII, 2013.

Renata Zawistowska – doktor nauk humanistycznych w zakresie najnowszej historii powszechnej i magister politologii (specjalność: stosunki międzynarodowe). Autorka książki *Kwestia węgierskiej mniejszości narodowej w Słowacji w latach 1945-1948*, Warszawa 2009, Wydawnictwo Neriton. Nauczyciel historii i Wiedzy o społeczeństwie w ZSOMS. W 2014 r. zajęła I miejsce w ogłoszonym przez MCDN w Krakowie konkursie na najbardziej kreatywnego nauczyciela Małopolski. Współpracuje dydaktycznie i naukowo z Uniwersytetem Pedagogicznym, Uniwersytetem Ekonomicznym i Muzeum Narodowym w Krakowie.